

Civil Liability of a Forced Guardian for the Marriage of a Minor with a Comparative Study in Iranian and French Law

Arezou Malekshah^{✉1}, Mostafa Harati², and Samira Harati Ghavi³

1. Corresponding Author, Department of Law, Islamic Azad University, South Tehran Branch, Tehran, Iran.

Email: a.malekshah@iau.ac.ir

 0000-0001-5115-1587

2. Department of Private and International Law, Faculty of Literature and Humanities, University of Religions and Denominations, Qom, Iran.

Email: m.harati@urd.ac.ir

 0000-0001-6954-8443

3. Department of Law, Faculty of Humanities, Shahr-e-Quds Azad University, Tehran, Iran.

Email: dr.samiraharati@iau.ac.ir

 0009-0006-8701-9346

Article Info

Article type:

Research Article

Article history:

Received 22 December 2025

Received in revised form 4

February 2026

Accepted 11 March 2026

Available online 4 April 2026

Keywords:

civil liability,
forced guardianship,
spiritual damage for the marriage
of a minor,
material damage for the marriage
of a minor,
child marriage,
Iranian law,
French law.

ABSTRACT

Objective: Early marriage, especially the marriage of a minor, is one of the most important challenges to children's rights, which has widespread consequences on the physical, mental, and social health of children. The present study aims to examine the foundations, conditions, and limits of civil liability of a forced guardian for the marriage of a minor and its comparative analysis in Iranian and French law.

Method: The present study, using a descriptive-analytical method and utilizing library resources, Imami jurisprudence texts, Iranian laws and regulations, French law, and doctrinal perspectives, has examined the jurisprudential and legal foundations of civil liability of a forced guardian and compared the two legal systems.

Results: The findings of the research show that in Iranian law, the forced guardian's right to marry a child is not absolute, and its legitimacy depends on respecting the child's interests and needs. In case of damage, civil liability can be established based on the rules of "La Zarar" and "Tasbib", Articles 1 and 7 of the Civil Liability Law and Article 7 of the Child and Adolescent Protection Law. On the other hand, French law, centered on the principle of "best interests of the child", prohibits the marriage of people under the age of eighteen, except in exceptional cases, and analyzes the responsibility of parents based on a protective approach and close to objective responsibility; in such a way that the burden of proving innocence is on the parents.

Conclusions: The research results show that the most important difference between the two legal systems is the basis of responsibility and the burden of proof. While in Iranian law it is the responsibility of the victim to prove the fault of the guardian, in French law it is the responsibility of the parents. Therefore, amending the internal regulations, strengthening the criteria for ascertaining expediency, increasing judicial and specialized supervision over child marriage, and predicting effective mechanisms for pursuing civil liability of a forced guardian can significantly improve the legal protection of children.

Cite this article: Malekshah, A., Harati, M., & Harati Ghavi, S. (2026). Civil Liability of a Forced Guardian for the Marriage of a Minor with a Comparative Study in Iranian and French Law. *The Islamic Journal of Women and the Family*, 14(1), 121- 143. <https://doi.org/10.22034/ijwf.2025.21794.2480>

© The Author(s). retain the copyright and full publishing rights.

DOI: <https://doi.org/10.22034/ijwf.2025.21794.2480>

Publisher: Al-Mustafa International University.

Introduction

The marriage of a minor is one of the controversial issues of family law, which in recent years, due to the expansion of child rights protection issues, has received the attention of jurists, jurists and international institutions more than in the past. In Iran's legal system, the right to marry a minor has been recognized within the limits of the legal provisions for a forced guardian, but the legitimacy of exercising this right is always bound to respect the child's interests and needs, and leaving this framework can provide the basis for the realization of the guardian's civil responsibility. Although Iranian laws, including Article 1041 of the Civil Code, Articles 1 and 7 of the Civil Liability Law, and Articles 3 and 7 of the Child and Adolescent Protection Law, have provided capacities for child protection, but in practice, due to the lack of clear criteria for ascertaining expediency, the weakness of specialized supervision, and the difficulty of proving fault and causation, effective protection of children faces challenges in many cases. On the other hand, French law, relying on the principle of "best interests of the child", has adopted a protective and preventive approach, and while prohibiting the principle of marriage for people under the age of eighteen, it has developed the responsibility of parents for harmful decisions towards the child, based on the protection of human personality, restorative justice and risk theory. In this system, the mere fact that the parents have the right to make decisions about the child makes them responsible for the effects of their decisions, and supporting the child is prioritized over the will or personal expediency of the parents.

From the perspective of Imami jurisprudence, although the principle of guardianship of the father and paternal grandfather over the minor is accepted, this guardianship is not considered an absolute right; rather, it is an obligation that must be applied within the framework of observing the jealousy and expediency of the owner. The jurisprudential rules of "La Zarar", "Tasbib" and "Itlaf" also require that when the guardian's decision causes harm to the child, the mere good faith or benevolent motive does not prevent the realization of the guarantee; unless the guardian's decision is based on the real interests of the child and compliance with legal and expert criteria.

Considering the extensive physical, psychological, educational, social, economic and family effects caused by child marriage, as well as the existing gaps in the field of civil liability of a forced guardian, this study tries to examine the juridical and legal foundations of civil liability of a forced guardian for the marriage of a minor in Iranian law and compare it with the French legal system and explain the existing capacities for more effective protection of children and compensation for damages caused by early marriage.

Method

The current research is applied in terms of purpose and descriptive-analytical in terms of method with a comparative approach. The research information has been collected using the library method and the study of jurisprudence, legal sources and related laws. Therefore, while

examining the foundations of Imami jurisprudence regarding the forced guardian, the rules of "La Zarar", "Tasbib", "Itlaf" and the requirement to respect the child's interests and needs, Iran's legal regulations, including the Civil Code, the Civil Liability Law and the Child and Adolescent Protection Law, have been analyzed. Also, to explain the comparative dimensions of the issue, French law regulations, especially the rules related to the civil responsibility of parents, the principle of protecting the best interests of the child, the theory of risk, restorative justice and the protective procedures of this legal system have been studied and compared with Iranian regulations. In the process of analysis, the effects and consequences of underage marriage in physical, psychological, social, educational, economic and family dimensions, the conditions for realizing civil liability of a forced guardian, the elements of responsibility including the act or omission of a harmful act, the entry of harm and the relationship of causation, the factors that mitigate responsibility and the methods of compensation, have been examined and analyzed based on jurisprudential sources, relevant laws, views of legal doctrine and comparative sources.

Results

The findings of the research showed that the civil liability of a forced guardian in the marriage of a minor, in Iranian law, is based on a set of jurisprudential and legal foundations, and the exercise of the guardian's discretion is considered legitimate only if it is accompanied by the child's true interests and needs. Based on this, whenever a forced guardian marries a minor without examining the child's physical, psychological, social and educational status or without using specialized evaluations, and this decision results in loss, the elements of his civil responsibility will be realized. Examining the sources of Imami jurisprudence also showed that the rules of "La Zarar", "Tasbib" and "Itlaf" as well as the condition of respecting the child's interests all indicate that any decision harmful to the child, even in the absence of malice, can be a guarantee. Examining the effects of child marriage showed that this phenomenon leaves wide consequences in physical, psychological, educational, social, economic and family dimensions. From a physical point of view, the early marriage of girls exposes them to many injuries caused by marital relations and early pregnancy; including rupture of genital organs, infectious infections, bleeding, anemia, pressure drop and even death due to childbirth. Also, according to the reports presented in the study, the probability of 10-14-year-old mothers dying during childbirth is several times that of adult women, and their babies are also more exposed to congenital abnormalities, low birth weight, and mortality (Meghdadi and Javadpour, 2017; Siabidi Kermanshahi & et al, 2020).

From a psychological point of view, the findings showed that children who enter into a joint life before reaching intellectual and emotional maturity lack the necessary preparation to accept the role of wife and mother, and as a result, they face injuries such as chronic anxiety, depression, identity disorder, disorders caused by psychological trauma, self-harm and even suicide;

especially when family violence or unkindness is added to their conditions (Farahmand & et al, 2020). In addition, early marriage in most cases leads to dropping out of school, deprivation of education, reduction of job opportunities and economic and social dependence of girls. Citing statistical findings, this study states that more than 70% of girls who are married before the age of 15 have abandoned their education forever (Yaqoubi Jouybari & et al, 2019).

Child marriage is often associated with social isolation, limited social participation, strong dependence on the spouse's family, exposure to domestic violence, marriage to men with a large age difference, early divorce, social anonymity, and deprivation of the opportunity to rebuild life (Sedgi & et al, 2023). The study considered these consequences as examples of moral damages and emphasized the ability to demand and compensate them by referring to Article 1 of the Civil Liability Law. The findings of the research also showed that in Iranian law, the realization of the civil liability of a forced guardian requires the meeting of three basic elements, i.e., harmful act or omission, the occurrence of harm, and the existence of a causal relationship between the guardian's behavior and the damage caused. Harmful actions can be in the form of trying to marry a child without examining the physical, mental and social status, ignoring the opinion of experts, or even abandoning the actions that are expected from a conventional guardian. Losses include material damages such as treatment costs, disability, dropping out of school, and deprivation of economic opportunities, and spiritual damages such as depression, anxiety, damage to human dignity, and disorder in personality development. The relationship of causality can also be verified by using specialized reports, experts' opinions, medical, psychological and educational records.

In examining the bases of responsibility, the investigations showed that in Imami jurisprudence, a forced guardianship is not an absolute right, but an obligation subject to compliance with the child's interests and needs. Imami jurists, including the author of *Jawahar*, have considered the legitimacy of guardianship to be dependent on the child's real interests, and some contemporary jurists have also accepted the possibility of removing the guardian from guardianship in case of excessiveness, extravagance or harmful decision (Najafi, 1404AH; Mousavi Khomeini, 2005). In addition, the jurisprudential rules of "La Zarar" and "If someone destroys, consumes, or uses another person's property without permission from the owner of the property, he/she is liable" strengthen the basis of a guardian's responsibility even in the assumption of lack of intent to harm.

In the field of Iran's subject law, the findings indicate that Articles 1 and 7 of the Civil Liability Law as well as Articles 3 and 7 of the Child and Adolescent Protection Law have provided a suitable capacity to establish the responsibility of a forced guardian in case of harm to a child. However, this research emphasizes that in practice, due to the lack of clear criteria for ascertaining expediency, the weakness of specialized supervision, and the difficulty of proving guilt and causality, the effective use of these legal capacities faces serious limitations.

In the comparative part, the present study showed that French law has adopted a different

approach to parental responsibility. In this system, the protection of the "best interests of the child" is the main focus of the regulations, and the main principle is the prohibition of marriage of people under the age of eighteen. Also, the responsibility of parents is based on the theory of risk and protection of the child's human personality rather than the theory of guilt. As a result, the occurrence of loss and its attribution to the decision of a person with legal authority is sufficient to fulfill the responsibility and the parents must prove their innocence. In addition, compensation methods in French law are not limited to financial compensation, but also include medical, educational, psychological and social support, and seek to restore the child's personality and dignity with a restorative justice approach.

Conclusions

The results of the research showed that the institution of forced guardianship in Iranian law, although based on the principles of Imami jurisprudence and legal regulations, has provided extensive powers for the father and paternal grandfather in the administration of the child's affairs, but these powers are not absolute and are always bound to comply with the child's real interests and needs. Therefore, whenever a forced guardian without observing the conventional criteria, without examining the physical, psychological, social and educational status of the child or without using the opinion of experts, marries a minor and this decision causes damage, his civil liability will be established based on the jurisprudential rules of "La Zarar", "Tasbib" and "Itlaf" as well as articles 1 and 7 of the Civil Liability Law and article 7 of the Child and Adolescent Protection Law.

The comparative study showed that although both Iranian and French legal systems consider child protection as one of their basic goals, they have fundamental differences in the way of realizing this goal. In Iranian law, the fulfillment of the responsibility of the forced guardian depends on proving the act or omission of the harmful act, the occurrence of loss, the relationship of causation and the establishment of fault, and the burden of proving these elements is on the victim or his legal representative; while in French law, relying on the principle of "best interests of the child" and the new foundations of civil responsibility, the principle is on the parents' responsibility, and they must prove their innocence and respect the child's true interest. Also, French law has provided a more effective mechanism to prevent child marriage and support its victims by prohibiting the principle of marriage for people under the age of eighteen, extensive supervision of judicial and protective institutions, the use of expert evaluations and the development of restorative compensation methods.

The findings of the research also showed that considering that the damages caused by underage marriage are not limited to physical injuries, compensation should not be limited to financial compensation, but should provide a supportive and restorative approach to restore physical and mental health, continue education, social support and return the child to the natural path of growth.

In sum, the studies conducted show that although Iranian law has appropriate legal and jurisprudential capacities for the establishment of civil liability of a forced guardian, the lack of clear criteria for determining expediency, the weakness of supervisory mechanisms, the lack of obligation to use specialized experts, and the difficulty of proving fault and causation have hindered the full use of these capacities. On the other hand, the experience of French law shows that the strengthening of judicial supervision, the development of the intervention of specialized institutions, practical attention to the principle of "best interests of the child" and the expansion of restorative compensation methods play an effective role in reducing the harm caused by child marriage and guaranteeing the rights of children. Therefore, revising the method of applying a forced guardianship, strengthening the criteria for ascertaining expediency, developing specialized supervision and effectively using the existing capacities in the Child and Adolescent Protection Law, can provide the basis for more efficient protection of children and better realization of civil but coercive responsibility in Iranian law.

Author Contributions

All authors participated equally in the design of the study, writing the article, and editing the final versions.

Data Availability Statement

Data are available from the authors upon request.

Acknowledgements

The authors express their gratitude to all people for their moral and scientific support of this research.

Ethical Considerations

The authors emphasize that all ethical principles have been observed in conducting and publishing this research. This has been confirmed by all authors. Cases such as falsification of data, distortion of results, plagiarism, and any other unethical behavior have been strictly avoided in this study.

Funding

This study was conducted without receiving any financial support from government, commercial, or non-profit organizations.

Conflict of Interest

The authors declare that there are no conflicts of interest in connection with this study. In other words, there were no financial or personal interests that could affect the results of the study.

مسئولیت مدنی ولی قهری در قبال نکاح صغیره با مطالعه تطبیقی در حقوق ایران و فرانسه

آرزو ملک‌شاه^۱، مصطفی هراتی^۲، و سمیرا هراتی قوی^۳

۱. نویسنده مسئول، استادیار گروه حقوق، واحد تهران جنوب، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران. رایانامه: a.malekshah@iau.ac.ir

۲. استادیار گروه حقوق خصوصی و بین الملل، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه ادیان و مذاهب، قم، ایران. رایانامه: m.harati@urd.ac.ir

۳. استادیار، گروه حقوق، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه آزاد واحد شهر قدس، تهران، ایران. رایانامه: dr.samiraharati@iau.ac.ir

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی	هدف: ازدواج در سنین پایین، به‌ویژه نکاح صغیره، از مهم‌ترین چالش‌های حقوق کودک است که پیامدهای گسترده‌ای بر سلامت جسمی، روانی و اجتماعی کودکان بر جای می‌گذارد. پژوهش حاضر با هدف بررسی مبانی، شرایط و حدود مسئولیت مدنی ولی قهری در نکاح صغیره و تحلیل تطبیقی آن در حقوق ایران و فرانسه انجام شد.
تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۱۰/۰۱	روش پژوهش: پژوهش حاضر به روش توصیفی-تحلیلی و با بهره‌گیری از منابع کتابخانه‌ای، متون فقه امامیه، قوانین و مقررات ایران، حقوق فرانسه و دیدگاه‌های دکترین، به بررسی مبانی فقهی و حقوقی مسئولیت مدنی ولی قهری و مقایسه دو نظام حقوقی پرداخته است.
تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۱۱/۱۵	یافته‌ها: یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که در حقوق ایران، اختیار ولی قهری در تزویج طفل مطلق نبوده و مشروعیت آن به رعایت غبطه و مصلحت کودک وابسته است. در صورت ورود زیان، مسئولیت مدنی ولی براساس قواعد «لاضرر» و «تسبیب»، مواد ۱ و ۷ قانون مسئولیت مدنی و ماده ۷ قانون حمایت از اطفال و نوجوانان قابل استقرار است. در مقابل، حقوق فرانسه با محوریت اصل «منافع عالیّه کودک»، ازدواج افراد زیر هجده سال را جز در موارد استثنایی ممنوع دانسته و مسئولیت والدین را بر مبنای رویکردی حمایتی و نزدیک به مسئولیت عینی تحلیل می‌کند؛ به‌گونه‌ای که بار اثبات بی‌تقصیری بر عهده والدین قرار دارد.
کلیدواژه‌ها: مسئولیت مدنی، ولی قهری، خسارت معنوی نکاح صغیره، خسارت مادی نکاح صغیره، کودک همسری، حقوق ایران، حقوق فرانسه.	نتیجه‌گیری: نتایج پژوهش نشان می‌دهد که مهم‌ترین تفاوت دو نظام حقوقی در مبنای مسئولیت و بار اثبات آن است. درحالی‌که در حقوق ایران اثبات تقصیر ولی قهری بر عهده زیان‌دیده قرار دارد، در حقوق فرانسه اصل بر مسئولیت والدین است. ازاین‌رو، اصلاح مقررات داخلی، تقویت معیارهای احراز مصلحت، افزایش نظارت قضایی و تخصصی بر ازدواج کودکان و پیش‌بینی سازوکارهای مؤثر برای پیگیری مسئولیت مدنی ولی قهری، می‌تواند حمایت حقوقی از کودکان را به‌طور قابل توجهی ارتقا دهد.

استناد: ملک‌شاه، آرزو؛ هراتی، مصطفی؛ و هراتی قوی، سمیرا (۱۴۰۵). مسئولیت مدنی ولی قهری در قبال نکاح صغیره با مطالعه تطبیقی در حقوق ایران و فرانسه. *پژوهشنامه اسلامی زنان و خانواده*، ۱۴(۱)، ۱۳۱-۱۴۳. <https://doi.org/10.22034/ijwf.2025.21794.2480>

مقدمه

نهاد خانواده، سنگ بنای اساسی حیات اجتماعی، بستر اولیه شکل‌گیری شخصیت، هویت و سلامت روانی افراد در هر جامعه‌ای است. ازدواج، مهم‌ترین مرحله در تأسیس این نهاد به‌شمار می‌رود و تحقق آن، در گرو وجود آمادگی جسمی، فکری، عاطفی و اجتماعی طرفین است. با این حال، در بسیاری از جوامع، از جمله ایران، پدیده‌ای با عنوان «کودک‌همسری» یا به تعبیر حقوقی آن، «نکاح صغیره»، همچنان رواج دارد که برخلاف پیشرفت‌های حقوقی و اجتماعی، پیامدهای سنگینی بر زندگی فردی و جمعی کودکان، به‌ویژه دختران، بر جای می‌گذارد. در این میان، جایگاه ولی قهری که به موجب قوانین جاری، اختیار قانونی برای تزویج طفل را داراست. نقشی تعیین‌کننده و درعین حال محل تأمل دارد. پژوهش حاضر در پی یافتن پاسخ این پرسش است که آیا اگر تصمیم ولی قهری برای ازدواج کودک، منجر به ورود خسارت به کودک شود، از منظر حقوقی مسئول تلقی می‌شود؟ و در صورت اثبات مسئولیت، مبنای آن چیست و تحقق آن مستلزم چه شرایطی است؟ در نظام حقوقی ایران، مطابق مواد ۱۱۸۰ و ۱۱۸۱ قانون مدنی، پدر یا جد پدری در جایگاه ولی قهری، دارای اختیارات گسترده‌ای در اداره امور فرزند صغیر است؛ اختیاراتی که حوزه‌هایی چون مسائل مالی و غیرمالی - از جمله تزویج - را نیز در بر می‌گیرد، اما این اختیار، برخلاف ظاهر مطلق آن، مقید به رعایت «مصلحت» طفل است؛ به گونه‌ای که هرگونه تصمیمی که منجر به ضرر واقعی کودک شود، می‌تواند موجب مسئولیت مدنی ولی قهری گردد. بر این اساس، ماده ۷ قانون حمایت از اطفال و نوجوانان، هر فعل یا ترک فعلی را که سلامت جسمی، روانی یا امنیت کودک را به مخاطره اندازد، جرم محسوب کرده است. همچنین، ماده ۱ قانون مسئولیت مدنی تصریح دارد: «هر کس بدون مجوز قانونی عمداً یا در نتیجه بی‌احتیاطی به جان یا سلامتی یا مال یا آزادی یا حیثیت یا شهرت تجارتي یا به هر حق دیگری که به موجب قانون برای افراد ایجاد گردیده لطمه‌ای وارد نماید که موجب ضرر مادی یا معنوی دیگری شود، مسئول جبران خسارت ناشی از عمل خود می‌باشد». با تکیه بر این مبانی، چنانچه ولی قهری، با اتکا به اختیارات قانونی خود و بدون در نظر گرفتن مصالح واقعی کودک، اقدام به تزویج وی کند و این ازدواج منجر به آسیب‌های جسمی، روانی، تحصیلی یا اجتماعی شود، مسئولیت مدنی وی قابل طرح است. (کاتوزیان، ۱۳۷۸؛ صفایی و امامی، ۱۳۹۲). در سطح بین‌المللی نیز، اسنادی همچون کنوانسیون حقوق کودک (۱۹۸۹)، اعلامیه جهانی حقوق بشر (۱۹۴۸) و میثاق حقوق مدنی و سیاسی (۱۹۶۶)، ازدواج کودکان را در غیاب رضایت آگاهانه، سن قانونی و بلوغ عقلی، نقض جدی حقوق کودک دانسته‌اند. این اسناد، دولت‌ها را موظف به پیشگیری، حمایت و جبران خسارات ناشی از کودک‌همسری کرده‌اند. در این چارچوب، کنوانسیون حقوق کودک، هر فرد زیر ۱۸ سال را «کودک» می‌داند و بر ضرورت حمایت همه‌جانبه از رشد، آموزش و سلامت او تأکید دارد (یونیسف، ۲۰۰۷). در قانون مدنی فرانسه^۲ موارد ۱۴۴ تا ۱۴۸ نیز، ازدواج زیر سن قانونی، به‌طور مطلق ممنوع است و فقط در شرایط خاص و با مجوز قضایی امکان‌پذیر است؛ آن هم در صورتی که مصلحت و اهلیت قانونی کودک احراز شده باشد. در غیر این صورت، والدین ممکن است با پیامدهای مدنی و کیفری مواجه شوند.

از منظر فقه امامیه، اصل ولایت ولی قهری بر صغیر پذیرفته شده است، اما این ولایت مشروط به رعایت غبطه و مصلحت طفل است و در صورت احراز ضرر، دادگاه می‌تواند نسبت به عزل ولی اقدام نماید. (موسوی خمینی، ۱۳۸۴) بدین ترتیب، حتی در چارچوب فقهی نیز تصرفات ولی قهری زمانی مشروعیت دارد که منافع کودک را تأمین کند و در غیر این صورت، ضمان آور خواهد بود. بنابراین، مسئله اصلی این تحقیق، بررسی ابعاد و حدود مسئولیت مدنی ولی قهری در ازدواج‌های زود هنگام است. پرسش‌هایی نظیر این مطرح می‌شود: آیا این مسئولیت از نوع مستقیم است یا غیرمستقیم؟ آیا مسئولیت

1. UNICEF
2. Code civil

مدنی ولی قهری در نکاح صغیره بر مبنای تقصیر در تشخیص مصلحت استوار است یا در پرتو رویکردهای جدید حقوق تطبیقی، واجد ماهیتی عینی و مبتنی بر رابطه سببیت تلقی می‌شود؟ یا بدون ابتدا بر تقصیر، فقط بر وجود ضرر ناشی از نکاح مبتنی است؟ در پژوهش حاضر با رویکرد تطبیقی و تحلیلی، به این سؤالات پرداخته می‌شود و در نهایت، راهکارهایی برای اصلاح قوانین و تقویت حمایت از کودکان ارائه خواهد شد.

روش پژوهش

پژوهش حاضر از حیث هدف، کاربردی و از حیث روش، توصیفی-تحلیلی با رویکرد تطبیقی است. اطلاعات پژوهش با استفاده از روش کتابخانه‌ای و مطالعه منابع فقهی، حقوقی و قوانین مرتبط گردآوری شد. براین اساس، ضمن بررسی مبانی فقه امامیه درباره ولایت قهری، قواعد «لاضرر»، «تسبیب»، «اتلاف» و شرط رعایت غبطه و مصلحت طفل، مقررات حقوقی ایران از جمله قانون مدنی، قانون مسئولیت مدنی و قانون حمایت از اطفال و نوجوانان، تحلیل شد. همچنین، برای تبیین ابعاد تطبیقی موضوع، مقررات حقوق فرانسه، به ویژه قواعد مربوط به مسئولیت مدنی والدین، اصل حمایت از منافع عالی کودک، نظریه خطر، عدالت ترمیمی و رویه‌های حمایتی این نظام حقوقی مطالعه و با مقررات ایران مقایسه شد. در فرآیند تحلیل، آثار و پیامدهای نکاح صغیره در ابعاد جسمی، روانی، اجتماعی، آموزشی، اقتصادی و خانوادگی، شرایط تحقق مسئولیت مدنی ولی قهری، ارکان مسئولیت شامل فعل یا ترک فعل زیان بار، ورود ضرر و رابطه سببیت، عوامل رافع مسئولیت و شیوه‌های جبران خسارت، براساس منابع فقهی، قوانین موضوعه، دیدگاه‌های دکتترین حقوقی و منابع تطبیقی بررسی و تحلیل شد.

ادبیات موضوع و چارچوب نظری پژوهش

۱. مفهوم‌شناسی کودک، ولی قهری و نکاح صغیره

در شروع هر تحلیل حقوقی، به ویژه در مباحثی که با حقوق کودک و مسئولیت‌های والدین درهم تنیده است، ضروری است که مفاهیم بنیادینی چون «کودک»، «ولی قهری» و «نکاح صغیره» به دقت روشن شود. فهم دقیق این مفاهیم، نه تنها پیش نیاز ارزیابی حقوقی روابط و تعهدات ولی و طفل است، بلکه در تعیین قلمرو مسئولیت مدنی نیز نقشی کلیدی ایفا می‌کند. از منظر لغوی، واژه «کودک» به فردی اطلاق می‌شود که هنوز به سن رشد نرسیده است. در متون فقهی و حقوقی، کودک غالباً فاقد اهلیت کامل برای اداره امور خویش شناخته می‌شود. ابن منظور در *لسان العرب* لفظ «طفل» را به انسانی نابالغ، از زمان ولادت تا رسیدن به بلوغ، تعبیر کرده است (ابن منظور، ۱۴۱۴ ه.ق، ۴۱/۱۱). در متون فارسی نیز، فرهنگ دهخدا، کودک را معادل صغیر، بچه و خردسال دانسته است که هنوز به مرحله بلوغ نرسیده باشد (دهخدا، ۱۳۸۸، ۱۶۴۸۱/۱۱). در حقوق ایران، ماده ۱۲۱۰ قانون مدنی صراحت دارد که افراد نابالغ، محجور تلقی می‌شوند و از اعمال حقوقی مهم منع شده‌اند. باین حال، اختلاف در تعریف بلوغ، اعم از شرعی، عرفی، روانی یا قانونی، همواره محل چالش بوده است. در فقه امامیه، سن بلوغ شرعی برای دختران ۹ سال قمری و برای پسران ۱۵ سال قمری تعیین شده است، اما در اسناد بین‌المللی و نظام‌های حقوقی نوین، سن ۱۸ سال یک معیار پذیرفته شده برای تعیین وضعیت کودکی در نظر گرفته می‌شود (امراللهی‌نیا و همکاران، ۱۳۹۹). «ولایت قهری» مفهومی ویژه در حقوق مدنی ایران است که بر مبنای آن، پدر یا جد پدری، بدون نیاز به حکم دادگاه، به صورت قانونی عهده‌دار سرپرستی، اداره اموال و امور غیرمالی طفل می‌شود. این نهاد، با هدف حمایت از کودک در شرایطی که قادر به تصمیم‌گیری مستقل نیست، بنا شده است. باین حال، این ولایت، اختیاری مطلق نیست، بلکه مقید به رعایت غبطه و مصلحت کودک است. در فقه امامیه نیز تأکید شده است که اعمال ولی باید در جهت منافع واقعی طفل باشد. از سوی دیگر، باید بر این نکته نیز تأکید شود که در این زمینه، دیدگاهی وجود دارد که فقط عدم وجود مفسده را

ملاک می‌داند و احراز منفعت را شرط لازم تلقی نمی‌کند. در هر دو دیدگاه مذکور، در صورت تخطی از این اصل، امکان عزل ولی وجود دارد. امام خمینی رحمته‌الله علیه در تحریرالوسیله تصریح می‌کند که ولی فقط در صورتی حق تصمیم‌گیری درباره سرنوشت کودک را دارد که مصلحت وی محرز باشد و در غیر این صورت، دخالت قضایی ضروری خواهد بود (موسوی خمینی، ۱۳۸۴). یکی از حقوق‌دانان معاصر نیز در تفسیر دقیق این نهاد، تأکید دارد که ولایت قهری، در اصل، تعهدی برای حفظ منافع طفل است، نه ابزاری برای تحمیل اراده شخصی ولی (کاتوزیان، ۱۳۷۲، ۲/۲۲۵).

«نکاح صغیره» یا آنچه در ادبیات اجتماعی با عنوان «کودک‌همسری» شناخته می‌شود، به ازدواج دختری اشاره دارد که هنوز به سن قانونی یا بلوغ فکری و عاطفی لازم برای ورود به زندگی زناشویی نرسیده است. البته چنین حکمی در مورد پسر نیز جاری است. در برخی منابع فقهی، در صورت احراز مصلحت، ازدواج نابالغ با اذن ولی مجاز شمرده شده است؛ اما قانون‌گذار ایرانی، با اصلاح ماده ۱۰۴۱ قانون مدنی در سال ۱۳۸۱، ازدواج دختران زیر ۱۳ سال و پسران زیر ۱۵ سال را فقط در صورت صدور مجوز دادگاه و احراز مصلحت از سوی آن معتبر دانسته است. باین وجود، در عمل، تشخیص مصلحت، اغلب تابع سلیق شخصی و سنت‌های فرهنگی است و کمتر از معیارهای علمی و کارشناسی پیروی می‌کند. این مسئله، از نگاه منتقدان، خلأیی جدی در حمایت عملی از کودکان به‌شمار می‌رود (فخارزاده و همکاران، ۱۴۰۰). براساس داده‌های میدانی، کودک‌همسری با تبعات سنگینی مانند ترک تحصیل، محرومیت از بهداشت باروری، طلاق زودهنگام، خشونت خانگی و فقر درهم‌تنیده است و آسیب‌های آن فقط فردی یا خانوادگی نیست بلکه به بافت اجتماعی نیز تسری می‌یابد (فرهمند و همکاران، ۱۳۹۹؛ یعقوبی جویباری و همکاران، ۱۳۹۸). از این منظر، فهم دقیق سه مفهوم مذکور، مقدمه‌ای ضروری برای بررسی مسئولیت حقوقی ولی قهری در قبال ازدواج‌هایی است که آینده کودک را به مخاطره می‌اندازد.

۲. نظریه‌های مسئولیت مدنی و جایگاه آن در حقوق کودک

مسئولیت مدنی، یکی از ستون‌های بنیادین حقوق خصوصی به‌شمار می‌رود که هدف اصلی آن، جبران خسارات وارده به افراد و بازگرداندن تعادل مختل شده در روابط اجتماعی است. مطابق اصول پذیرفته شده در نظریه‌های کلاسیک و نوین مسئولیت، هر شخصی که به واسطه فعل، ترک فعل یا حتی سهل‌انگاری خود سبب ورود ضرر به دیگری شود، مکلف به جبران آن است. این قاعده کلی، در نظام حقوقی ایران، ریشه در آموزه‌های فقهی، چون قاعده لاضرر و نیز قانون مسئولیت مدنی مصوب ۱۳۳۹ دارد. در همین چارچوب، ولی قهری که به نمایندگی از طفل تصمیم‌گیری می‌کند، در صورتی که اقدام او برخلاف مصلحت کودک بوده و منجر به خسارت شود، مسئول شناخته می‌شود. در واقع، آنچه مبنای مسئولیت او را شکل می‌دهد، نه صرف اختیار قانونی، بلکه نحوه استفاده از این اختیار برای تأمین منافع واقعی طفل است. چنانچه ولی، بدون بررسی شرایط روانی، جسمی و اجتماعی کودک و فقط با اتکا به عرف، سنت یا منافع شخصی، او را به ازدواج وادارد، می‌توان این رفتار را مصداق تقصیر و بی‌احتیاطی در ایفای تکلیف دانست؛ امری که به‌وضوح در چارچوب ماده ۱ قانون مسئولیت مدنی قابل تحلیل است.

در نظام حقوقی فرانسه نیز، ساختار مسئولیت مدنی والدین دارای انسجام مفهومی و ضمانت اجرایی قوی است. مطابق مواد ۱۲۴۰ و ۱۲۴۲ قانون مدنی فرانسه، هرکس که موجب ورود زیان به دیگری شود، مکلف به جبران آن است. ماده ۱۲۴۲، به‌طور خاص، والدین را مسئول اعمال فرزندان تحت حضانت خود می‌داند؛ با این تفاوت که مسئولیت آنان نوعی «مسئولیت عینی» است، نه مبتنی بر اثبات تقصیر. این دیدگاه که با عنوان «نظریه خطر» شناخته می‌شود، در رویه دیوان تمیز فرانسه نیز مورد پذیرش قرار گرفته است. براساس رأی این دیوان در سال ۲۰۰۱، والدین در قبال فرزندان خردسال خود، حتی در نبود تقصیر مستقیم، پاسخ‌گو هستند و صرف وقوع زیان، اصل مسئولیت آنان را مفروض می‌دارد. در هر دو نظام حقوقی، تحقق مسئولیت مدنی منوط به احراز سه عنصر بنیادین است: نخست، وجود فعل یا ترک فعل

زیان بار؛ دوم، تحقق ضرر واقعی، اعم از مادی یا معنوی؛ و سوم، اثبات رابطه علیت میان فعل زیان بار و خسارت وارده. درباره کودک همسری، فعل زیان بار در قالب تصمیم ولی برای تزویج نابهنگام طفل جلوه می‌کند؛ ضرر نیز ممکن است در اشکال گوناگون، مانند آسیب جسمی، روانی، آموزشی یا اجتماعی، نمود یابد و رابطه سببیت میان این تصمیم و آثار سوء آن در بسیاری از موارد، از طریق نظر کارشناسی، قابل تحلیل و احراز خواهد بود. چنانکه در برخی موارد، ولی، بدون انجام ارزیابی دقیق یا اخذ نظر تخصصی، تصمیمی می‌گیرد که پیامد آن اختلال عمیق در روند رشد کودک است و همین بی‌مبالاتی، مصداقی روشن از تقصیر است (حسین‌آبادی، ۱۳۸۵).

در نظام حقوقی ایران، افزون بر مبانی قانونی، ماده ۷ قانون حمایت از اطفال و نوجوانان نیز تأکید دارد که هر رفتاری که سلامت جسمی یا روانی کودک را در معرض خطر قرار دهد، مستوجب پیگرد قانونی است. بنابراین، اگر ولی قهری با تصمیم خود سلامت یا آینده کودک را دچار خدشه کند، نه تنها مسئول مدنی دارد، بلکه در مواردی قابل تعقیب کیفری نیز خواهد بود. از منظر نظریه‌های نوین مسئولیت، به‌ویژه «نظریه خطر»، هرگاه فردی در موقعیتی قرار گیرد که به موجب آن، قدرت و اختیار بر دیگری دارد، در قبال نتایج تصمیم‌های خود مسئول شناخته می‌شود، حتی در فقدان تقصیر. این تحلیل، در مورد حقوق کودک، به‌ویژه در مسئله نکاح صغیره از اهمیت مضاعفی برخوردار است. کودک، به دلیل عدم اهلیت حقوقی، قادر به دفاع از منافع خود نیست و تصمیم‌های اساسی زندگی او به دست ولی یا نظام حمایت قضایی اتخاذ می‌شود. در چنین وضعیتی، اگر ولی از این اختیار به درستی استفاده نکند یا در تشخیص مصلحت طفل دچار غفلت شود، مسئولیت او اجتناب‌ناپذیر خواهد بود؛ مسئولیتی که صرف داشتن نیت خیر، نمی‌تواند مانع تحقق آن شود. البته، اگر شرایط احسان فراهم باشد، می‌تواند رافع مسئولیت باشد. (کاتوزیان، ۱۳۷۸؛ صفایی و امامی، ۱۳۹۲)

۳. آثار و مصادیق خسارات ناشی از نکاح صغیره

ازدواج در سنین پایین، به‌ویژه در دوره‌ای که کودک هنوز به رشد کامل جسمی، روانی و اجتماعی نرسیده است، پدیده‌ای با پیامدهای چندبعدی و گاه غیرقابل جبران است. در میان انواع کودک همسری، نکاح صغیره - یعنی ازدواج دختری نابالغ با تصمیم ولی قهری - از شدیدترین مصادیق نقض حقوق کودک به‌شمار می‌رود. این نوع ازدواج نه تنها حق رشد طبیعی، آموزش و سلامت جسمانی کودک را به مخاطره می‌اندازد، بلکه آسیب‌هایی ماندگار بر بنیان خانواده، ساختار اجتماعی و توسعه انسانی جامعه وارد می‌کند. فهم گستره و عمق این پیامدها، شرط لازم برای تحلیل مسئولیت مدنی ولی قهری در نظام حقوقی ایران و دیگر نظام‌های حقوقی، مانند فرانسه، است؛ زیرا تحقق مسئولیت، مستلزم احراز وقوع ضرر و امکان انتساب آن به رفتار ولی است.

۳-۱. آثار و آسیب‌های جسمی، بهداشتی و روانی

نخستین و محسوس‌ترین پیامد ازدواج زود هنگام، آثار جسمی آن است؛ به‌ویژه هنگامی که کودک پیش از رسیدن به بلوغ فیزیکی، وارد رابطه زناشویی می‌شود. پژوهش‌های پزشکی و اجتماعی متعدد نشان داده‌اند که دختران کم‌سن، در مواجهه با بار فیزیولوژیک ازدواج و بارداری، دچار صدمات بدنی جدی می‌شوند؛ از جمله پارگی اندام‌های تناسلی، عفونت‌های واگیردار، خون‌ریزی‌های مکرر، افت فشار، کم‌خونی شدید و در مواردی، مرگ ناشی از زایمان. سازمان جهانی بهداشت گزارش داده است که احتمال مرگ مادران ۱۰ تا ۱۴ ساله در هنگام زایمان، پنج برابر زنان بالغ است. افزون بر آن، بسیاری از این دختران، به دلیل ترس، شرم یا ناآگاهی، از مراجعه به پزشک و دریافت خدمات درمانی خودداری می‌کنند؛ امری که سبب تشدید و مزمن شدن عوارض جسمی می‌شود. طبق گزارش‌های منتشرشده در ایران، مادران نوجوان نسبت به سایر زنان، نه تنها با خطر ناباروری یا سقط مواجه‌اند، بلکه نوزادان آنان نیز با احتمال بالای ناهنجاری‌های مادرزادی، وزن کم هنگام

تولد و مرگ و میر در دوره نوزادی روبه‌رو هستند. (مقدادی و جوادپور، ۱۳۹۶؛ سیاه‌بیدی کرمانشاهی و همکاران، ۱۳۹۹) از منظر حقوقی، اقدام ولی قهری به تزویج صغیره، بدون بررسی وضعیت جسمی کودک و در غیاب ارزیابی پزشکی، مصداق بارز تقصیر در مراقبت و حفظ سلامت است؛ زیرا طبق ماده ۷ قانون حمایت از اطفال و نوجوانان، هر رفتاری که سلامت کودک را به مخاطره بیفکند، جرم تلقی می‌شود و در صورت وقوع ضرر، مبنای مسئولیت مدنی نیز خواهد بود. ابعاد روان‌شناختی کودک همسری، گرچه کم‌تر ملموس است، اما به مراتب عمیق‌تر و ماندگارتر از آسیب‌های جسمی است. کودکانی که در سنین پایین وارد زندگی مشترک می‌شوند، فاقد آمادگی هیجانی، شناختی و اجتماعی برای ایفای نقش‌های همسر و مادر هستند. بسیاری از این دختران دچار اضطراب مزمن، افسردگی، اختلالات هویت و در مواردی، اختلالات ناشی از آسیب روانی می‌شوند. برخی حتی دست به خودزنی یا خودکشی می‌زنند؛ به‌ویژه زمانی که در محیط خانواده نیز مورد بی‌مهری یا خشونت قرار گیرند. (فرهمند و همکاران، ۱۳۹۹) از نظر آموزشی، ازدواج در کودکی اغلب به ترک تحصیل منجر می‌شود. این موضوع نه تنها حق آموزش کودک را که در ماده ۳ قانون حمایت از اطفال تصریح شده است نقض می‌کند، بلکه فرصت‌های شغلی، اقتصادی و اجتماعی او را در آینده محدود می‌سازد. بررسی‌های آماری نشان داده‌اند که بیش از ۷۰ درصد دخترانی که در سن زیر ۱۵ سال ازدواج کرده‌اند، تحصیل خود را برای همیشه رها کرده‌اند (یعقوبی جویباری و همکاران، ۱۳۹۸). از منظر اجتماعی نیز، کودک همسری موجب انزوا، حذف از مشارکت اجتماعی و وابستگی شدید دختر به همسر و خانواده او می‌شود. در بسیاری از موارد، این دختران، همسر دوم یا همسر فردی بسیار بزرگ‌تر از خود شده و به جای تجربه طبیعی نوجوانی، با خشونت خانگی، کنترل شدید و فقدان حق انتخاب مواجه می‌شوند. این وضعیت، گاه به طلاق زودهنگام و بی‌هویتی اجتماعی می‌انجامد (صدقی و همکاران، ۱۴۰۲). چنین پیامدهایی، از منظر حقوقی، نه تنها در زمره خسارات معنوی قرار می‌گیرند، بلکه به استناد ماده ۱ قانون مسئولیت مدنی، قابل مطالبه و جبران نیز هستند؛ زیرا فقدان آموزش، امنیت روانی و امکان رشد طبیعی، از جمله حقوق بنیادین کودک است که هرگاه با تصمیم ولی مخدوش شود، مسئولیت مدنی وی محقق خواهد شد.

۳-۲. آثار اقتصادی، حقوقی و خانوادگی

ازدواج در سنین پایین، موجب خروج زودهنگام کودک از چرخه تحصیل، مهارت‌آموزی و اشتغال می‌شود؛ در نتیجه، نیروی انسانی مولد کشور را کاهش می‌دهد. از سوی دیگر، هزینه‌های ناشی از درمان، حمایت اجتماعی، مراقبت‌های روانی و بازتوانی قربانیان کودک همسری، بار مالی سنگینی بر دوش دولت و نظام خدمات اجتماعی تحمیل می‌کند. به بیان دیگر، تصمیم ولی قهری برای ازدواج کودک، فقط یک انتخاب فردی یا خانوادگی نیست، بلکه دارای آثار بیرونی و هزینه‌های اجتماعی گسترده است. از دیدگاه حقوقی، این اقدام ولی، نقض تکلیف مراقبتی و تربیتی به‌شمار می‌رود. طبق ماده ۷ قانون حمایت از اطفال و نوجوانان، هرگونه فعل یا ترک فعلی که سلامت، امنیت یا رشد کودک را در معرض خطر قرار دهد، مستوجب پیگرد قانونی است و در صورت ورود زیان، مرتکب مکلف به جبران خسارت خواهد بود. براین اساس هرگاه ولی قهری با تصمیم به نکاح صغیره، موجبات ورود خسارت به کودک را فراهم آورد، مسئولیت جبران زیان‌های ناشی از آن بر عهده وی خواهد بود. این خسارات می‌تواند شامل دیه، هزینه درمان، غرامت روانی و حتی ازکارافتادگی کودک باشد. در مواردی که پیامدهای ازدواج زودهنگام، منجر به طلاق، خشونت خانوادگی یا افسردگی مزمن شود و رابطه سببیت میان این خسارات و تصمیم ولی احراز شود، مسئولیت مدنی وی براساس قواعد تسبیب و ماده ۱ قانون مسئولیت مدنی قابل استقرار خواهد بود؛ زیرا مطابق قاعده فقهی «من تسبب فی ضرر غیره فهو له ضامن»، حسن‌نیت ولی، به‌تنهایی، مانع از تحقق ضمان نخواهد بود (کاتوزیان، ۱۳۷۸؛ حسین‌آبادی، ۱۳۸۵).

باید توجه داشت که بسیاری از ازدواج‌های زودهنگام، به طلاق‌های زودهنگام نیز می‌انجامد و این امر، کودک را با

بحران‌های جدیدی چون طرد اجتماعی، بی‌سپناری، بیوگی در نوجوانی و فقدان امکان ازدواج مجدد مواجه می‌کند. در این موارد، قصور ولی قهری در تصمیم‌گیری آگاهانه و آینده‌نگر، مبنای کامل مسئولیت مدنی تلقی می‌شود؛ چراکه ولی، مطابق فقه و قانون، موظف به پیش‌بینی پیامدهای اقدام خود و انتخاب مسیر کم‌خطر برای رشد و زندگی کودک بوده است. (صفایی، ۱۳۸۷)

۴. مبانی و ساختار مسئولیت مدنی ولی قهری در حقوق ایران

مسئولیت مدنی ولی قهری در قبال صغیره‌ای که بر اثر ازدواج زودهنگام متضرر شده است، در نظام حقوقی ایران مبتنی بر تلفیقی از سه منبع اصلی قابل تحلیل است: اصول و قواعد فقه امامیه، مواد قانونی عام و خاص، و نظریه‌های پذیرفته شده در دکتترین حقوق مدنی. هرچند نهاد ولایت قهری، با هدف حمایت از منافع کودک پیش‌بینی شده است، این اختیار مطلق نبوده و اعمال آن منوط به رعایت غبطه و مصلحت طفل است. از این رو، هرگاه ولی قهری از حدود این اختیار فراتر رود و تصمیم او موجب ورود زیان به کودک شود، مسئولیت مدنی وی قابل تحقق خواهد بود.

۴-۱. مبانی فقهی و قانونی مسئولیت ولی قهری

در فقه امامیه، ولایت پدر و جد پدری بر طفل از اصول پذیرفته شده و مستند به نصوص و اجماع است، اما این ولایت مطلق نیست و مشروط به رعایت غبطه و مصلحت مولی علیه است. بنابراین، ولی در صورتی مجاز به تصمیم‌گیری برای طفل است که بتواند نشان دهد تصمیم او تأمین‌کننده منافع واقعی کودک است. فقهای برجسته‌ای همچون صاحب جواهر بر این نکته تأکید دارند که مشروعیت اعمال ولایت، در گرو رعایت مصالح کودک است و در صورت فقدان این شرط، ولایت مشروعیت خود را از دست می‌دهد. (نجفی، ۱۴۰۴ ه.ق) یکی از فقهای معاصر نیز به صراحت بیان می‌دارد که اگر ولی در اداره امور طفل مرتکب افراط، تفریط یا تصمیمی مضر به حال کودک شود، قاضی می‌تواند او را از ولایت عزل نماید (موسوی خمینی، ۱۳۸۴). این موضع، در عمل، به معنای پذیرش مسئولیت حقوقی ولی در صورت سوءاستفاده از اختیارات قانونی یا غفلت در اجرای آن است. همچنین، قواعد فقهی اتلاف و تسبیب که به طور عام درباره ضمان وارد آمده‌اند، در مورد تصمیمات ولی نیز جاری است؛ بدین معنا که هرگاه فعل ولی سبب ورود ضرر شود، حتی بدون قصد سوء، مسئولیت جبران بر عهده او خواهد بود.

در نظام حقوقی ایران، مواد متعددی به صورت مستقیم یا غیرمستقیم به امکان تحقق مسئولیت مدنی ولی قهری اشاره دارند. ماده ۱ قانون مسئولیت مدنی، اصل کلی مسئولیت مبتنی بر تقصیر را پایه‌گذاری می‌کند. بر این اساس، اگر ولی قهری، بدون بررسی دقیق و رعایت مصلحت، اقدام به تزویج کودک نماید و این تصمیم منتهی به ضرر شود، مسئولیت مدنی او قابل استناد خواهد بود. ماده ۷ همین قانون نیز ناظر بر مسئولیت ولی در قبال فعل طفل محجور است و مقرر می‌دارد که سرپرستان قانونی، چنانچه در نگهداری یا مواظبت از محجوران مرتکب تقصیر شوند، نسبت به خسارات ناشی از افعال آنان مسئول خواهند بود. بنابراین، می‌توان استنباط کرد که در صورت ترک مراقبت متعارف از کودک، مسئولیت به طور مستقیم متوجه ولی خواهد بود. علاوه بر آن، قانون حمایت از اطفال و نوجوانان مصوب ۱۳۹۹، گامی مؤثر برای تقویت مبانی مسئولیت ولی قهری برداشته است. ماده ۳ این قانون، حقوقی چون امنیت، سلامت، آموزش و رشد متوازن را برای کودک تضمین می‌کند و ماده ۷ آن، هر فعل یا ترک فعلی را که این حقوق را در معرض تهدید قرار دهد، مشمول ضمانت اجرای کیفری می‌داند. بنابراین، ولی قهری که با تصمیم خود سلامت یا رشد کودک را به خطر اندازد، هم از نظر کیفری و هم از حیث مدنی، در معرض مسئولیت قرار دارد.

در فقه امامیه، مسئولیت ولی قهری در ازدواج صغیره، فقط از احکام قانونی بر نمی‌خیزد، بلکه مبتنی بر مبانی فقهی است

که نهاد ولایت را از حق مطلق به تکلیف مشروط تبدیل می‌کند. مهم‌ترین این مبانی، قواعد لاضرر، تسبیب و شرط رعایت غبطه و مصلحت طفل است. قاعده لاضرر اقتضا دارد که هر تصمیمی، اگر در ظاهر مشروع باشد، در صورت ایجاد زیان بر دیگری، واجد ضمان باشد. بنابراین، هرگاه تصمیم ولی در نکاح کودک موجب صدمه جسمی، روانی یا حیثیتی شود، از حیث فقهی منشأ مسئولیت قهری است. براساس قاعده تسبیب و اتلاف نیز، هر کس سبب ورود ضرر به دیگری شود، ضامن شناخته می‌شود و این حکم در مورد ولی که مقدمات ازدواج زیان‌بار را فراهم کرده است نیز جاری است، حتی اگر قصد سوء نداشته باشد. همچنین شرط رعایت غبطه و مصلحت، از ارکان ولایت قهری است و هرگاه ولی از چارچوب مصلحت واقعی مولی علیه تجاوز کند، ولایت او نافذ نبوده و در صورت ورود آسیب، ضامن خواهد بود. بدین ترتیب، مبانی فقهی مسئولیت ولی قهری در نکاح صغیره بر نفی ضرر، تسبیب در زیان و سقوط مصلحت مبتنی است که مستند قانونی آن در مواد ۱ و ۷ قانون مسئولیت مدنی و ماده ۷ قانون حمایت از اطفال و نوجوانان انعکاس یافته و پیوندی میان مبانی فقه امامیه و اصول مسئولیت مدنی برقرار می‌سازد.

۴-۲. تحول دیدگاه دکترین حقوقی از نظریه تقصیر تا مبانی نوین مسئولیت مدنی

در ادبیات حقوقی ایران، برخی حقوقدانان، ضمن پذیرش اختیارات ولی قهری، بر لزوم تقیید آن به رعایت مصلحت کودک تأکید کرده‌اند. ایشان در الزام‌های خارج از قرارداد تصریح می‌کنند که ولی، همانند هر نماینده‌ای، موظف است از اختیارات خود در چارچوب غبطه طفل استفاده کند و در صورت تصمیم‌گیری برخلاف مصلحت، مکلف به جبران خسارات خواهد بود. (کاتوزیان، ۱۳۷۸) همچنین، ایشان در آثار دیگر خود یادآور می‌شود که تعهد ولی از نوع «تعهد به وسیله» است؛ بدین معنا که باید تلاش متعارف و متناسب برای حفظ سلامت و منافع کودک انجام دهد. در صورتیکه این تلاش صورت نگیرد و کودک متضرر شود، مسئولیت وی قطعی خواهد بود (کاتوزیان، ۱۳۷۲، ۲/۲۲۵). همین دیدگاه در آثار نویسندگانی چون صفایی و امامی نیز انعکاس یافته است. آنان بر این باورند که اگرچه قانون، اختیاراتی برای ولی قائل شده است، این اختیارات در چارچوب رعایت مصلحت طفل مشروعیت دارد و هرگونه استفاده ابزاری یا ناآگاهانه از آن، قابل پیگرد حقوقی است (صفایی و امامی، ۱۳۹۲).

در حقوق فرانسه، مفهوم مسئولیت مدنی در قلمرو ازدواج زود هنگام کودک، در چارچوبی عمیق‌تر از نظریه کلاسیک تقصیر و بر مبنای فلسفه حمایتی از شخص انسانی بازتفسیر شده است. مبنای این بازتفسیر، اصل بنیادی ترمیم کامل زیان است که ریشه در اندیشه عدالت توزیعی و اخلاق مراقبت دارد و مقصود آن، حذف تمامی آثار زیان‌بار تصمیم نامشروع و بازگرداندن زیان دیده به وضعیتی است که گویی هیچ لطمه‌ای بر کرامت و حقوق او وارد نشده باشد. در نظام قضایی فرانسه، ولی یا والد، به صرف برخورداری از قدرت تصمیم‌گیری درباره سرنوشت کودک، در موضعی عینی از مسئولیت قرار می‌گیرد؛ زیرا این رابطه، درون‌مایه‌ای از سلطه دارد و هر قدرتی که امکان آسیب‌رسانی به دیگری را در خود متضمن باشد، باید با ضمان حقوقی همراه گردد. از این زاویه، ازدواج کودک، ولو با نیت خیرخواهانه ولی، مصداق بارز سوءاستفاده از سلطه ولایی به‌شمار می‌رود؛ زیرا ولی در مقام تصمیم‌گیری، از اختیار خود به گونه‌ای استفاده کرده است که نتیجه آن، نقض مصلحت عالیه و منافع بنیادین کودک بوده است. (استارک^۱، ۱۳۳۹) بدین ترتیب، در حقوق فرانسه، مبنای مسئولیت والدین نه صرف تقصیر در تشخیص مصلحت، بلکه وجود وضعیت خطرناک تصمیم و امکان میسر شدن ضرر از طریق قدرت قانونی آنان است؛ در نتیجه، قانون‌گذار و قاضی، اثبات تقصیر را شرط لازم نمی‌دانند و در مقام حمایت از طفل، مسئولیت را مفروض تلقی می‌کنند، مگر آنکه والدین بتوانند بی‌تقصیری و احراز مصلحت واقعی را اثبات نمایند. این موضع حقوقی، ریشه در گرایش‌های نوساز حقوق مدنی فرانسه دارد که از دهه‌های اخیر، مسئولیت را از مدار فردی و ذهنی تقصیر

به مدار عینی و اجتماعی خطر منتقل کرده و مفهوم جبران را از صرف غرامت مالی به بازسازی حیثیت انسانی و تعادل روانی فرد ارتقا داده است (مالوری و همکاران، ۲۰۲۲). در مقام اجرای جبران، دادگاه‌های فرانسه موظف‌اند تمامی ابعاد زیان را، اعم از جسمی، روانی، آموزشی، حیثیتی و اجتماعی، بررسی کنند تا نوع جبران متناسب با ماهیت خسارت تعیین شود. این جبران ممکن است در قالب غرامت نقدی، حمایت آموزشی یا درمانی، یا حتی الزام والدین به مشارکت در برنامه‌های تربیتی و مراقبتی تحقق یابد. فلسفه چنین رویکردی آن است که ازدواج زود هنگام کودک فقط یک فعل زیان بار نیست، بلکه نقض یک هنجار بنیادی است. از این رو، جبران خسارت باید واجد کارکرد اخلاقی و ترمیمی باشد؛ بدین معنا که هدف اصلی، نه پرداخت پول، بلکه اعاده شأن انسانی طفل و ترمیم رابطه اعتماد میان خانواده، جامعه و نظام قضایی است. این درک عمیق از مسئولیت مدنی، از حیث نظری نیز قابل انطباق با دکترین «مسئولیت انسان محور» است که در حقوق فرانسه، به تدریج، جایگزین مفهوم سنتی جبران مالی شده و براساس آن، محور تحلیل نه رفتار فاعل، بلکه مصالح قربانی و بازسازی تمامیت شخصی اوست. همین رویکرد است که جبران خسارت ناشی از نکاح صغیره را از محدوده قواعد فنی مسئولیت به قلمرو عدالت انسانی و اجتماعی ارتقا می‌دهد (دیوان تمییز فرانسه، ۱۹۷۷).

۴-۳. ارکان تحقق مسئولیت در حقوق ایران

در تحلیل نهایی، مسئولیت مدنی ولی قهری مستلزم تحقق سه رکن اساسی است که عبارت‌اند از: فعل یا ترک فعل زیان بار (مانند تزویج کودک بدون بررسی وضعیت جسمی، روانی و اجتماعی او)، وقوع ضرر (اعم از مادی، مانند هزینه‌های درمان، ازکارافتادگی و محرومیت از تحصیل؛ و معنوی، مانند افسردگی، انزوا و از بین رفتن کرامت انسانی)، و رابطه علیت، میان تصمیم ولی و خسارت وارده به کودک. حتی در مواردی که ولی حسن نیت دارد، چنانچه تصمیم او از منظر انسانی و کارشناسی متعارف غیرموجه تلقی شود و نتیجه آن، ورود خسارت باشد، مسئولیت مدنی او قابل استقرار است. در واقع، آنچه در تحقق این مسئولیت ملاک قرار می‌گیرد، نه قصد فاعل، بلکه نتیجه تصمیم و معیارهای عقلایی است (حسین‌آبادی، ۱۳۸۵). بدین ترتیب، می‌توان گفت که در نظام حقوقی ایران، برخلاف تصور، هیچ مصونیتی برای ولی قهری در برابر مسئولیت ناشی از اعمال ولایت وجود ندارد. قواعد عام و خاص قانونی، مبانی فقهی و تحلیل‌های دکترین، همگی بر این نکته دلالت دارند که در صورت ورود ضرر به کودک، ولی نه تنها از نظر اخلاقی، بلکه از منظر حقوقی نیز مسئول است و ملزم به جبران خسارت خواهد بود. همچنین، باید بر این نکته تأکید کرد که اگر مسئولیت ولی قهری بر مبنای تعهد به وسیله، نه تعهد به نتیجه، استوار باشد، عنصر تقصیر در رکن نخست، یعنی فعل یا ترک فعل زیان بار، مستتر است و در قالب رفتاری مغایر معیار مراقبت متعارف جلوه می‌کند. مسئولیت ولی قهری از آن رو محقق می‌شود که در انجام وظیفه سرپرستی، دقت لازم برای حفظ مصالح کودک را به کار نبسته باشد و تصمیم او با موازین عقلایی و کارشناسی سازگار نبوده است. بنابراین، تقصیر در اینجا به معنای کوتاهی در رعایت مصلحت واقعی مولی علیه و خروج از رفتار یک سرپرست آگاه، محتاط و مسئول است و هرگاه این معیار نقض شود، مسئولیت مدنی ولی تحقق می‌یابد، هرچند تصمیم وی با انگیزه خیرخواهانه بوده باشد. در نتیجه، ارکان سه‌گانه مسئولیت مدنی در نظام حقوقی ایران یعنی: فعل زیان بار، ضرر و رابطه علیت، با مفهوم تقصیر درون‌زا در فعل زیان بار تکمیل می‌شود. در حقوق فرانسه، اما ساختار مسئولیت مدنی والدین مبتنی بر نظریه خطر است و به موجب مواد ۱۲۴۰ و ۱۲۴۲ قانون مدنی، اصل بر مسئولیت والدین است و بی‌تقصیری آنان باید اثبات شود. در این نظام، وقوع ضرر و انتساب آن به شخص دارنده قدرت حقوقی برای تصمیم درباره کودک، خود برای تحقق مسئولیت کفایت می‌کند و تقصیر فقط نقش معاف‌کننده دارد. بنابراین، در نظام حقوقی ایران، تقصیر عنصر اثباتی مسئولیت ولی قهری

1. Malaurie, P., & et al

2. Cour de cassation, 2e civ., 19 février 1997, Bull. civ. II, n° 60

است، درحالی‌که در نظام حقوقی فرانسه، بی‌تقصیری شرط رافع مسئولیت محسوب می‌شود و همین تفاوت بنیادی، وجه تمایز دو نظام در تفسیر نظارت و ضمان ولی قهری به‌شمار می‌رود.

۴-۴. شیوه‌های جبران خسارت

در حقوق ایران، جبران خسارت ناشی از نکاح صغیره تابع اصول عام مسئولیت مدنی است و با وجود فقدان مقرر خاص، می‌توان از ترکیب مواد ۱ و ۲ قانون مسئولیت مدنی و نیز ماده ۷ قانون حمایت از اطفال و نوجوانان، نظامی چندوجهی برای جبران ضرر تصور کرد. نخست، جبران مادی، به معنای الزام ولی قهری به پرداخت غرامت مالی بابت خسارات جسمی، روانی و آموزشی طفل است. این خسارات می‌تواند شامل هزینه‌های درمان، بازتوانی، ازکارافتادگی، ترک تحصیل و محرومیت از فرصت‌های شغلی در آینده باشد. دادگاه، با توجه به اوضاع و احوال پرونده و نیازهای واقعی زیان‌دیده، می‌تواند ولی را به پرداخت قرامت یا افتتاح حساب امانی به نام طفل برای تأمین هزینه‌ها و حمایت‌های لازم محکوم کند. از آنجاکه پیامدهای ازدواج زود هنگام غالباً آثار معنوی و بلندمدتی دارد، ماده ۲ قانون مسئولیت مدنی به دادگاه اختیار می‌دهد که برای جبران خسارت معنوی، از جمله لطمه به کرامت، حیثیت، آرامش و سلامت روانی کودک، مبلغی متناسب تعیین کند. از منظر فقه امامیه نیز با تکیه بر قاعده «تسبیب» و اصل «لاضرر»، ولایت قهری تکلیفی در جهت حفظ غبطه و مصلحت طفل است و هرگاه اعمال این اختیار بر خلاف مصالح کودک و موجب ورود زیان شود، برای ولی ضمان به دنبال خواهد داشت. به‌گونه‌ای که ولی مکلف به اعاده وضع پیشین طفل یا پرداخت معادل مادی و معنوی آثار زیان‌بار خواهد بود. (مقدادی و جوادپور، ۱۳۹۶) از سوی دیگر، نظام حقوقی ایران، با پذیرش مفهوم جبران ترمیمی یا حمایتی، به‌سوی عدالت ترمیمی گامی برداشته است. قانون حمایت از اطفال و نوجوانان به قاضی اختیار داده است علاوه بر صدور حکم مالی، ولی را به انجام اقدامات جبرانی غیرمالی، همچون تأمین هزینه تحصیل، تربیت، مشاوره روانی یا خدمات حمایتی، ملزم کند. این نوع جبران با فلسفه حمایتی مسئولیت مدنی در حوزه کودک سازگارتر است؛ زیرا زیان وارد بر کودک، فقط اقتصادی نیست، بلکه بر شخصیت و آینده او اثر می‌گذارد. از این منظر، جبران خسارت فقط به پرداخت وجه نقد محدود نمی‌شود، بلکه مستلزم بازسازی حیثیت انسانی و بازگرداندن طفل به مسیر رشد طبیعی است. بنابراین، می‌توان گفت که هرچند در حقوق ایران، جبران خسارت بیشتر براساس غرامت مالی استوار است، اما بسترهای قانونی و فقهی موجود، ظرفیت توسعه نهاد جبران ترکیبی را فراهم کرده است؛ نهادی که بتواند هم زیان مادی را ترمیم کند و هم آثار روانی و اجتماعی نکاح زود هنگام را التیام بخشد (امراللهی‌نیا و همکاران، ۱۳۹۹).

در نظام حقوقی فرانسه، اندیشه جبران خسارت در قلمرو ازدواج زود هنگام کودک، فقط به معنای بازپرداخت مالی زیان نیست، بلکه بیانگر بسط مفهوم عدالت ترمیمی در بستر حمایت از شخصیت انسانی طفل است. قانون‌گذار فرانسه، از رهگذر تحول تدریجی قواعد مسئولیت مدنی، والدین را نسبت به تصمیمات آسیب‌زا در قبال فرزندان، نه در مقام اشخاص آزاد، بلکه به‌عنوان عاملانی متعهد به مراقبت مستمر و رعایت منافع عالی کودک تصور می‌کند. از این منظر، هنگامی که تصمیم والد یا ولی منجر به ازدواج زیر سن قانونی شود، دادگاه، بدون نیاز به اثبات تقصیر آشکار، اصل را بر مسئولیت می‌نهد؛ زیرا فرض بر این است که چنین تصمیمی مغایر با تعهد مراقبتی و نظم عمومی حمایتی دولت نسبت به اطفال است. در نتیجه، جبران خسارت در این حوزه، مفهومی چندوجهی است که هم جنبه مالی و هم غیرمالی دارد. پرداخت غرامت نقدی در این نظام، فقط بخشی از پاسخ حقوقی است؛ زیرا دادرس موظف است ابعاد معنوی و روانی زیان را نیز در قالب تصمیمات ترمیمی لحاظ کند؛ از قبیل الزام والدین به پرداخت هزینه‌های درمان روحی، تأمین مشاوره تخصصی یا حمایت تحصیلی و اجتماعی از کودک. افزون‌براین، دادگاه‌ها در فرانسه، در مواجهه با موارد کودک‌همسری، جبران خسارت را فرآیندی مستمر تلقی می‌کنند، نه رویدادی یک‌باره؛ بدین معنا که نهادهای حمایتی موظف‌اند مسیر بازپروری و بازگشت

تدریجی قربانی به حیات اجتماعی را دنبال کنند تا اطمینان حاصل شود که آثار زیان بار ابتدایی به صورت پایدار زایل شده است. این شیوه، حقوق فرانسه را از نظام‌های صرفاً تقصیرمحور متمایز می‌سازد؛ زیرا تمرکز آن نه بر مجازات خطاکار، بلکه بر اعاده وضع انسانی و اجتماعی زیان دیده است. (فابر-مانیان^۱، ۲۰۲۱) به موازات این نگاه، جبران خسارت در پرونده‌های ازدواج زود هنگام در فرانسه، واجد بُعد بازدارنده نیز هست. دادگاه، با تصریح بر مسئولیت قطعی والدین، درصدد ارسال این پیام اجتماعی است که تصمیمات مرتبط با ازدواج کودک، صرف نظر از نیت خیرخواهانه یا عرف منطقه‌ای، نوعی انحراف از وظیفه مراقبتی به‌شمار می‌رود. در چنین نظامی، قاضی خود را فقط مجری قانون نمی‌داند، بلکه حافظ ارزش‌های بنیادین جامعه تلقی می‌کند و از این طریق، جبران خسارت را به ابزاری برای تثبیت اصل حمایت از کودک و پاسداری از کرامت او تبدیل می‌کند (گوتونوار و فولشیرون^۲، ۲۰۲۰). هم‌زمان، دولت با مداخله نهادهای خدمات اجتماعی و روانی، فرآیند جبران را از سطح رابطه دوجانبه زیان دیده و زیان‌رسان فراتر می‌برد و آن را به یک سازوکار نهادی تبدیل می‌کند که هدف نهایی آن، ترمیم جامع آسیب‌های جسمی، روانی و حیثیتی است. بنابراین، جبران خسارت در حقوق فرانسه فقط برای اعطای وجه نقد یا دلجویی رسمی به کار نمی‌رود، بلکه به‌منزله طرحی اجتماعی برای التیام تجربه نقض کرامت کودک و بازسازی انسجام زندگی او تلقی می‌شود. این جهت‌گیری انسان‌محور، در واقع، ترجمان عملی اصل مسئولیت جمعی جامعه نسبت به آسیب‌پذیرترین اعضای آن است؛ اصلی که نشان می‌دهد در نگاه حقوق فرانسه، عدالت در حوزه مسئولیت والدین، نه انتقام از خطا، بلکه احیای شأن انسان آسیب‌دیده است (گوتونوار و فولشیرون، ۲۰۲۰).

۵. تحلیل تطبیقی مسئولیت مدنی ولی قهری در نکاح صغیره در حقوق ایران و فرانسه

بررسی تطبیقی مسئولیت مدنی ولی قهری در ازدواج صغیره، میان نظام‌های حقوقی ایران و فرانسه، فرصت مناسبی برای تبیین تفاوت‌های ساختاری، نظری و اجرایی دو دیدگاه متفاوت درباره حقوق کودک و نهاد خانواده فراهم می‌آورد. درحالی‌که حقوق ایران، متأثر از آموزه‌های فقه امامیه، بر نهاد ولایت قهری استوار است و اختیار وسیعی را برای پدر یا جد پدری در تصمیم‌گیری درباره کودک قائل می‌شود، حقوق فرانسه، در چارچوب اصول سکولار و حقوق بشری، اصل را بر مداخله حداقلی والدین در اموری می‌گذارد که منافع عالی کودک را در معرض تهدید قرار دهد. تحلیل تطبیقی این دو نظام، نه تنها نقاط افتراق و اشتراک آن‌ها را آشکار می‌کند، بلکه می‌تواند بستری برای بازاندیشی در برخی مفاهیم اساسی در حقوق داخلی نیز فراهم آورد.

در نظام حقوقی فرانسه، قانون‌گذار با صراحت و قاطعیت، ازدواج افراد زیر ۱۸ سال را ممنوع اعلام کرده است. ماده ۱۴۴ قانون مدنی فرانسه مقرر می‌دارد: «هیچ زن یا مردی پیش از رسیدن به سن هجده سالگی نمی‌تواند ازدواج کند». این اصلاح که در سال ۲۰۰۶ و سپس در قالب قانون سال ۲۰۲۰ به‌روزرسانی شد، گامی اساسی برای تأمین برابری جنسیتی و حمایت مؤثر از کودکان تلقی می‌شود. تنها استثنای این قاعده، در مواردی محدود و با صدور مجوز رسمی از سوی دادگاه خانواده است که باید براساس دلایل موجه، احراز مصلحت واقعی کودک و بررسی وضعیت روانی و جسمی وی صادر شود. در مقابل، در نظام حقوقی ایران، ماده ۱۰۴۱ قانون مدنی، ازدواج دختران زیر ۱۳ سال و پسران زیر ۱۵ سال را منوط به اذن ولی و تأیید دادگاه صالح دانسته است. اگرچه در ظاهر، این ماده نشان از نوعی محدودیت دارد، اما در عمل، به دلیل فقدان معیارهای دقیق برای احراز مصلحت و ضعف نظارت قضایی، بستری برای استمرار پدیده کودک‌همسری فراهم شده است. در واقع، در ایران، برخلاف فرانسه، اصل بر صلاحیت ولی برای تزویج کودک است و نظارت دادگاه، جنبه‌ای صوری و محدود دارد (گرگی، ۱۳۸۴). در حقوق فرانسه، مسئولیت والدین در حوزه‌های مختلف، براساس اصل «حمایت از منافع عالی کودک» استوار است. ماده ۱۲۴۲ قانون مدنی فرانسه، مسئولیت والدین را نسبت به اعمال فرزندان خردسال خود که تحت حضانت آنان قرار

1. Fabre-Magnan, C.

2. Gouttenoire, An., & Fulchiron, H.

دارند، مفروض می‌داند، اما در موضوع ازدواج کودک - که برخلاف مورد پیش‌گفته، ناشی از تصمیم مستقیم والدین است - مسئولیت والدین نه غیرمستقیم، بلکه مستقیم تلقی می‌شود؛ زیرا ترک وظیفه در تشخیص مصلحت یا صدور رضایت آگاهانه، نوعی تقصیر حقوقی است. براین اساس، در صورت ورود آسیب به کودک ناشی از ازدواج زودهنگام، والدین باید در برابر دادگاه دلایل کافی برای اثبات رعایت مصلحت ارائه کنند (گوتنوار، ۲۰۱۶). افزون بر آن، کنوانسیون حقوق کودک که در فرانسه از جایگاه الزام‌آور برخوردار است، دولت را موظف کرده است که از هرگونه ازدواج بدون رضایت آزاد و آگاهانه کودک پیشگیری کند. چنانچه ازدواجی در سن زیر ۱۸ سال، بدون رضایت معتبر یا بدون احراز اهلیت کامل صورت پذیرد، مسئولیت والدین، هم از جنبه مدنی و هم، در مواردی، از حیث کیفری، محرز خواهد بود. به‌ویژه آنکه ماده ۲۲۷-۲۵ قانون جزایی فرانسه، برقراری رابطه جنسی با کودکان زیر ۱۵ سال را، حتی با رضایت صوری، جرم تلقی کرده و ازدواج نمی‌تواند توجیه‌کننده چنین عملی باشد. در نظام حقوقی ایران، تحقق مسئولیت مدنی ولی قهری، به سه عنصر اصلی منوط است: وقوع ضرر، ارتکاب فعل زیان‌بار و احراز رابطه سببیت؛ اما برخلاف فرانسه، اصل بر عدم مسئولیت است، مگر آنکه تقصیر ولی و ارتباط علی میان تصمیم او و ضرر وارده اثبات شود. به بیان دیگر، درحالی‌که در فرانسه، بار اثبات بی‌تقصیری بر عهده والدین است، در ایران، این وظیفه بر دوش کودک یا نماینده قانونی او قرار دارد. همین تفاوت در بار اثبات، یکی از عوامل تعیین‌کننده در کارآمدی حمایت از کودکان در دو نظام حقوقی به‌شمار می‌رود (حسین‌آبادی، ۱۳۸۵).

یکی از تفاوت‌های بارز میان دو نظام حقوقی ایران و فرانسه، در نقش و جایگاه نهادهای نظارتی و حمایتی آشکار می‌شود. در فرانسه، مجموعه‌ای از نهادها، نظیر دادگاه خانواده، دادرسای اطفال، شورای حمایت از کودک و مددکاران اجتماعی، از لحظه طرح درخواست ازدواج کودک وارد فرایند تصمیم‌گیری می‌شوند. این نهادها نه تنها می‌توانند مانع از صدور مجوز ازدواج شوند، بلکه پس از ازدواج نیز نظارت مستمر بر وضعیت کودک دارند. در مواردی که ازدواج به ضرر کودک انجام شده باشد، این نهادها اختیار دارند والدین را از حضانت سلب کرده و قیمومیت را به نهاد عمومی بسپارند (گوتنوار و فولشیرون، ۲۰۲۰). در مقابل، نظارت بر ازدواج کودکان در ایران، بیشتر به اختیار قاضی واگذار شده است و حضور نهادهای تخصصی، مانند سازمان بهزیستی، روان‌شناسان رسمی یا مددکاران خانواده، در فرایند صدور اجازه ازدواج الزامی نیست. همچنین، حتی در صورت ورود ضرر به کودک، اثبات مسئولیت ولی در دادگاه، به دلیل ضعف نهادهای کارشناسی و عدم انسجام رویه قضایی، با دشواری‌های جدی همراه است.

در جمع‌بندی تطبیقی می‌توان گفت که نظام حقوقی فرانسه، با اتخاذ رویکردی مبتنی بر پیشگیری، محدودسازی تصمیم‌گیری شخصی در حوزه حقوق کودک و پذیرش مسئولیت والدین به‌عنوان یک اصل مفروض، موفق به ایجاد ساختاری حمایتی و بازدارنده در برابر ازدواج‌های زودهنگام شده است. در مقابل، حقوق ایران، علی‌رغم پذیرش نظری مسئولیت ولی قهری، هنوز نتوانسته است بستر اجرایی مناسبی برای احقاق حقوق کودک فراهم کند. در فرانسه، ازدواج کودک در حکم استثناست و هرگونه تخطی از قاعده، تبعات حقوقی سنگینی برای والدین به همراه دارد؛ اما در ایران، ازدواج کودک همچنان ممکن و رایج است و تحقق مسئولیت ولی، نیازمند طی فرایندی پیچیده و دشوار برای اثبات تقصیر است. با وجود این، ظرفیت‌های فقهی و قانونی در حقوق ایران برای توسعه مسئولیت‌پذیری والدین وجود دارد؛ مشروط بر آنکه اصلاحات لازم در حوزه تقنین، قضا و سیاست‌گذاری اجتماعی اعمال شود.

۶. شرایط تحقق مسئولیت مدنی ولی قهری در نکاح صغیره و عوامل رافع آن

در نظام حقوقی ایران، مسئولیت مدنی، از جمله مسئولیت ناشی از تصمیمات ولی قهری در حوزه نکاح صغیره، زمانی محقق می‌شود که ارکان اساسی آن یعنی، ضرر، فعل زیان‌بار و رابطه علیت میان آن دو، به احراز شود. با وجود این، تحقق

مسئولیت در عمل، مستلزم بررسی دو پرسش اساسی است: نخست، چه شرایطی برای اثبات این مسئولیت باید فراهم شود؟ دوم، در چه مواردی ولی قهری می‌تواند از مسئولیت مدنی معاف شود؟

هیچ مسئولیت مدنی، بدون اثبات ضرر، قابل تحقق نیست. در موضوع نکاح صغیره، این ضرر ممکن است در اشکال متنوع و در حوزه‌های مختلف نمود یابد: از آسیب‌های جسمی، روانی، آموزشی و اجتماعی گرفته تا خسارات مادی و معنوی در بلندمدت. قانون مسئولیت مدنی ایران، هم ضرر مادی (مانند هزینه‌های درمان، ازکارافتادگی، ترک تحصیل و بیکاری) و هم ضرر معنوی (مانند افسردگی، اضطراب، بی‌هویتی و اختلال در رشد شخصیت) را به رسمیت شناخته است (مواد ۱ و ۲ قانون مسئولیت مدنی). در رویه قضایی ایران نیز، گرچه موارد نادری از طرح دعاوی مسئولیت مدنی ولی قهری در حوزه ازدواج صغیره دیده می‌شود، اما در برخی آرا، اصل قابلیت مطالبه خسارات ناشی از ازدواج زودهنگام پذیرفته شده است؛ مشروط بر آنکه شاکی بتواند اثبات کند که ضرر وارده، قابل انتساب به تصمیم ولی بوده است. (صادقی مقدم و همکاران، ۱۳۹۵) عنصر دوم، اثبات اقدام زیان‌بار ولی قهری است. در زمینه نکاح صغیره، این اقدام می‌تواند صورت‌های مختلفی داشته باشد؛ از جمله رضایت بر ازدواج کودک بدون بررسی‌های کارشناسی، چشم‌پوشی از سن واقعی رشد فکری و عاطفی کودک، یا اصرار بر ازدواج تحت فشار عرفی و اقتصادی. حتی سکوت ولی در برابر درخواست ازدواج کودک، در شرایطی که از پیامدهای آن آگاه بوده است، می‌تواند به عنوان ترک فعل زیان‌بار تحلیل شود (کاتوزیان، ۱۳۷۸). برخی از دادگاه‌ها، اقدام ولی در صدور رضایت‌نامه ازدواج برای دختران زیر ۱۳ سال، بدون ارائه دلایل علمی یا مستند به گواهی مشاوره تخصصی را مصداق تقصیر دانسته‌اند. این برداشت، براساس تحلیل عرفی از رفتار متعارف ولی آگاه و دلسوز است؛ بدین معنا که هر ولی متعارفی، در برابر تصمیمی با این درجه از اهمیت، باید از نظر کارشناسان حوزه سلامت روان، پزشکی و مددکاری استفاده کند. رابطه علیت، حلقه اتصال میان رفتار زیان‌بار و خسارت وارده است و در پرونده‌های مربوط به ازدواج صغیره، اثبات آن با چالش‌هایی جدی همراه است. دلیل این امر، تنوع عوامل تأثیرگذار در زندگی کودک است. باین حال، دادگاه می‌تواند از طریق گزارش‌های تخصصی، گواهی مشاوران، نظر کارشناسان روان‌شناسی کودک یا بررسی سوابق تحصیلی و بهداشتی، وجود چنین رابطه‌ای را استنباط کند. چنانچه احراز شود «اگر ازدواج زودهنگام رخ نمی‌داد»، کودک از آسیب‌های مزبور در امان می‌ماند، رابطه سببیت قابل اثبات خواهد بود. (صفایی، ۱۳۹۲) از حیث فقهی نیز، قاعده «تسبیب» ایجاب می‌کند که هرگاه شخصی مقدمه‌ای فراهم کند که به طور متعارف منجر به ضرر دیگری شود، در برابر نتیجه آن مسئول باشد؛ بنابراین، چنانچه ولی موجبات ازدواج کودک را فراهم کند و این ازدواج سبب بروز آسیب‌های جدی شود، ضمان بر عهده او خواهد بود، حتی اگر قصد اضرار نداشته باشد (نجفی، ۱۴۰۴ ه.ق، ۶۵/۴۳).

با وجود احراز ارکان سه‌گانه مسئولیت مدنی، در برخی موارد ولی قهری می‌تواند با استناد به دلایل موجه، از مسئولیت مدنی معاف شود. مهم‌ترین عوامل رافع مسئولیت عبارت‌اند از:

اول) احراز واقعی مصلحت کودک: هرگاه ولی بتواند اثبات کند که تصمیم به ازدواج براساس مصالح واقعی کودک یا توجه به شرایط خاص وی و با تأیید متخصصان انجام شده است، مسئولیت وی منتفی خواهد بود. در چنین فرضی، رفتار نه تنها مقصر تلقی نمی‌شود، بلکه سرپرستی مسئول و آگاه شناخته می‌شود.

دوم) قطع رابطه علیت بر اثر عوامل خارجی: ممکن است زیان وارده به کودک ناشی از عواملی مستقل از تصمیم ولی باشد؛ مانند بیماری زمینه‌ای، رفتار خشونت‌آمیز همسر یا مداخله اشخاص ثالث. در این صورت، اگر نقش ولی در تحقق ضرر، حاشیه‌ای و غیرمؤثر تشخیص داده شود، مسئولیت از او ساقط خواهد شد.

سوم) اذن یا تأیید دادگاه به صورت مستند: هرگاه ولی، با رعایت تمام مراحل قانونی و پس از اخذ نظر کارشناسان و دریافت مجوز از دادگاه، اقدام به ازدواج کودک کرده باشد، می‌توان ادعا کرد که تکلیف قانونی خود را انجام داده و تقصیری

بر او وارد نیست. البته این دفاع زمانی پذیرفته است که مجوزهای مذکور صوری نباشند و بر مبنای ارزیابی‌های واقعی صادر شده باشند. (فخارزاده، ۱۴۰۰)

در تحلیل نهایی، مرز میان تحقق مسئولیت و رفع آن، معیار تقصیر است. بدین معنا که باید محرز شود که آیا ولی قهری به مثابه یک سرپرست متعارف و آگاه، تمامی اقدامات لازم برای جلوگیری از ورود ضرر به کودک را به کار گرفته است؟ پاسخ به این پرسش، مستلزم ارزیابی مجموعه‌ای از عوامل از جمله معیارهای عرفی، نظر کارشناسان، الزامات قانونی و شرایط عینی کودک است. در بسیاری از نظام‌های حقوقی پیشرفته، از جمله فرانسه، این ارزیابی از طریق سازوکارهای تخصصی و نهادهای حمایتی انجام می‌شود و بی‌توجهی والدین به ارزیابی‌های کارشناسی مصداق تقصیر تلقی می‌شود. در ایران نیز، اگرچه چنین سازوکار نهادینه شده‌ای وجود ندارد، اما قانون حمایت از اطفال و نوجوانان ظرفیت‌های مناسبی برای توسعه این نگرش فراهم کرده است؛ به‌ویژه در تبصره‌های مواد ۷ و ۸ که بر مداخله قضایی و حمایت تخصصی تأکید دارند.

در تحلیل مسئولیت مدنی ولی قهری، توجه به فرضی خاص ضروری است که در آن، ولی با انگیزه احسان و خیرخواهی، اقدام به عملی نسبت به صغیر می‌کند، اما نتیجه این اقدام، برخلاف انتظار، به ورود ضرر به کودک می‌انجامد. از نظر فقهی و حقوقی، صرف انگیزه احسان سبب سقوط ضمان نمی‌شود، مگر آنکه عمل ولی مبتنی بر تشخیص مصلحت واقعی کودک و با رعایت معیارهای عقلایی، قانونی و کارشناسی اجام شده باشد. قاعده «لاضرر» در فقه امامیه به روشنی بیان می‌کند که هیچ فعل مشروعی، هرچند با نیت خیر، نباید منجر به ورود زیان به دیگری شود. بنابراین، اگر احسان ولی از حدود متعارف خارج شود و از دید عرف و نظر کارشناسی فاقد مصلحت یا برخلاف مصالح واقعی کودک باشد، ضمان بر عهده او مستقر است. در مقابل، چنانچه ولی با رعایت کامل ضوابط قانونی و شرعی و براساس احراز مصلحت واقعی کودک اقدام کرده باشد، مسئولیتی متوجه او نخواهد بود؛ زیرا رکن تقصیر در رفتار او مفقود است و فعل، در حدود وظیفه مراقبت متعارف انجام شده است. نکته مهم دیگر، اختلاف در احراز مصلحت یا مفسده است. ممکن است ولی در مقام تشخیص، مصلحتی را احراز کند که همکاران، از جمله قاضی یا کارشناس، آن را کافی ندانند. در این موارد، باید میان اختلاف در تشخیص صادقانه و غفلت غیرعقلایی تفکیک قائل شد. اگر اختلاف ناشی از تفاوت در برداشت‌های علمی، کارشناسی یا ارزشی باشد، ضمان ساقط است، اما اگر ناشی از بی‌مبالاتی یا بی‌توجهی نسبت به معیارهای مسلم باشد، تقصیر محقق شده و مسئولیت مدنی ولی قهری استقرار می‌یابد. از منظر تطبیقی، در حقوق فرانسه نیز قصد احسان، دلیل معافیت از مسئولیت نیست و فقط در صورت اثبات رعایت کامل قواعد مراقبت و منفعت عالی کودک، ولی می‌تواند از ضمان رهایی یابد. بدین‌سان، تفاوت در احراز مصلحت یا مفسده، نقش تعیین‌کننده‌ای در تفسیر تقصیر دارد و مرز میان احسان مشروع و احسان مضر را هم در فقه امامیه و هم در حقوق مدنی مشخص می‌کند.

نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر با هدف بررسی مبانی فقهی و حقوقی مسئولیت مدنی ولی قهری در نکاح صغیره در حقوق ایران و فرانسه انجام شد. بررسی‌های انجام شده نشان داد که در نظام حقوقی ایران، نهاد ولایت قهری با استناد به متون فقهی و قانونی، اختیارات گسترده‌ای در حوزه تصمیم‌گیری درباره کودک به پدر یا جد پدری واگذار کرده است، اما این اختیارات، در مواردی مانند نکاح زودهنگام، در صورت ورود ضرر به کودک، می‌تواند منشأ مسئولیت مدنی باشد. بررسی تطبیقی با حقوق فرانسه نشان می‌دهد که ساختار حمایتی آن کشور، با محوریت اصل «منافع عالی کودک»، محدودسازی مداخلات والدین، الزام به نظارت قضایی و پذیرش مسئولیت به عنوان اصل، الگویی پیشرفته‌تر و مؤثرتر برای پیشگیری از آسیب‌های ناشی از کودک‌همسری ارائه کرده است. در نظام حقوقی ایران، هرچند در ظاهر، مقرراتی همچون ماده ۱۰۴۱ قانون مدنی، مواد ۱

و ۷ قانون مسئولیت مدنی و مواد ۳ و ۷ قانون حمایت از اطفال و نوجوانان ظرفیت‌هایی برای محدودسازی تصمیم‌های غیرموجه ولی قهری ایجاد کرده‌اند، در عمل، به دلیل غلبه نگرش سنتی بر تفسیرهای قانونی و فقدان سازوکارهای نظارتی مؤثر، بهره‌گیری از این ظرفیت‌ها با محدودیت‌های جدی مواجه است. برای نمونه، در بسیاری از موارد، دادگاه‌ها بدون بررسی دقیق وضعیت کودک یا اخذ نظر کارشناسان تخصصی، مجوز ازدواج را صادر می‌کنند و در صورت ورود خسارت، اثبات رابطه سببیت و تقصیر ولی نیز بر عهده طفل یا نماینده قانونی او قرار می‌گیرد؛ امری که در عمل، مانعی جدی در مسیر حمایت از حقوق کودک به شمار می‌رود.

از منظر فقه امامیه، هرچند ولایت ولی قهری پذیرفته شده است، این ولایت مطلق و بی‌قید نیست. مشهور فقهای امامیه، از جمله صاحب جواهر و امام خمینی، تصریح کرده‌اند که مشروعیت ولایت، منوط به رعایت مصلحت واقعی کودک است و در صورت تخلف، حتی عزل ولی از سوی حاکم شرع نیز امکان‌پذیر خواهد بود. افزون بر این، قواعد فقهی «لاضرر»، «تسبیب» و «ضمان بالمباشرة» به روشنی دلالت دارند که ولی قهری نمی‌تواند از آثار زیان‌بار تصمیم خود مصون باشد، حتی اگر انگیزه اولیه وی خیرخواهانه بوده باشد. تحلیل تطبیقی حقوق ایران و فرانسه نشان داد که تفاوت در میزان مسئولیت‌پذیری ولی قهری، ناشی از اختلاف در ساختار حقوقی، جایگاه کودک در نظام تقنینی و بار اثبات مسئولیت است. درحالی‌که در فرانسه، مسئولیت والدین در فرض ورود ضرر، مفروض است و فقط با اثبات بی‌تقصیری از میان می‌رود، در ایران، این بار بر عهده طفل یا نماینده قانونی او قرار دارد که باید تقصیر ولی و رابطه سببیت را اثبات کند. افزون بر این، در فرانسه، نهادهای تخصصی و حمایتی از مرحله تصمیم‌گیری تا پس از ازدواج، به صورت فعال در تمام مراحل حضور دارند؛ درحالی‌که در ایران، این فرایند به صدور مجوز از سوی دادگاه و غالباً بدون بررسی کارشناسی محدود شده است.

براساس یافته‌های این پژوهش، به منظور تقویت ضمانت اجرای مسئولیت مدنی ولی قهری در حوزه نکاح صغیره و کاهش آسیب‌های ناشی از آن، اصلاح ساختار قانون‌گذاری و نظام اجرایی در چند محور ضروری به نظر می‌رسد که عبارتند از: اول) افزایش حداقل سن قانونی ازدواج به هجده سال تمام برای دختران و پسران، به عنوان قاعده‌ای عام، و محدود کردن امکان ازدواج زیر این سن به موارد استثنایی با تأیید کارشناسان مستقل روان‌شناسی کودک، پزشکی قانونی و مددکاری اجتماعی، به منظور تضمین رشد متوازن شخصیت کودک ضروری است.

دوم) دادگاه‌ها باید پیش از صدور هرگونه مجوز ازدواج، مکلف به اخذ گزارش تخصصی مکتوب از مشاوران رسمی و درج مستندات احراز مصلحت در پرونده باشند تا تصمیم قضایی از حالت فقط تشریفاتی خارج شود.

سوم) با اصلاح ماده ۱۰۴۱ قانون مدنی، لازم است امکان مطالبه خسارت از ولی قهری، حتی در فرض وجود مجوز قضایی، در صورت ورود ضرر به کودک پیش‌بینی شود.

چهارم) آموزش مستمر قضات، مشاوران خانواده و اولیای قانونی درباره حقوق کودک باید در دستور کار قرار گیرد تا نگرش فرهنگی جامعه از پذیرش کودک همسری به حمایت از حق کودکی و رشد آزادانه تغییر یابد.

پنجم) ایجاد بانک اطلاعاتی ملی درباره ازدواج‌های زیر هجده سال و ثبت پیامدهای اجتماعی، تحصیلی و قضایی آنها، زمینه تصمیم‌گیری مبتنی بر داده‌های واقعی را فراهم خواهد کرد.

ششم) پذیرش مسئولیت عینی ولی قهری در مواردی که تصمیم وی موجب ورود زیان به کودک می‌شود، با الهام از الگوی حقوق فرانسه، می‌تواند گامی اساسی در جهت تحقق عدالت حمایتی و تضمین کرامت انسانی کودک باشد.

در مجموع، مسئولیت مدنی ولی قهری در حوزه نکاح صغیره، فقط مسئله‌ای حقوقی نیست، بلکه بازتابی از میزان پایبندی نظام حقوقی به کرامت انسانی، برابری جنسیتی و حمایت مؤثر از نسل آینده است. هرچه این مسئولیت دقیق‌تر تعریف و ضمانت اجرای آن تقویت شود، نقش بازدارنده آن در کاهش ازدواج‌های زود هنگام افزایش خواهد یافت و زمینه تحقق

واقعی حقوق کودک فراهم می‌شود. در غیر این صورت، استمرار وضعیت موجود، افزون بر تضییع حقوق کودکان، می‌تواند موجب گسترش آسیب‌های اجتماعی و کاهش اعتماد عمومی به نظام عدالت شود. در تکمیل یافته‌های این پژوهش، می‌توان گفت مبنای مسئولیت مدنی ولی قهری در نکاح صغیره، در فقه امامیه بر سه قاعده بنیادین «لاضرر»، «تسبیب» و رعایت غبطه و مصلحت استوار است؛ قواعدی که ولایت را تکلیفی مشروط به تأمین مصلحت واقعی کودک می‌دانند، نه حق مطلق و مصون از مسئولیت. از منظر حقوقی نیز در نظام ایران، عنصر تقصیر در درون رکن فعل زیان‌بار نهفته است و بیانگر نقض وظیفه مراقبت و بی‌مبالاتی ولی در تشخیص و رعایت مصلحت طفل است؛ درحالی‌که در حقوق فرانسه، مسئولیت ماهیتی عینی دارد و اصل بر تحقق مسئولیت است، مگر آنکه ولی بی‌تقصیری خود را اثبات کند. همچنین اقدام ولی با انگیزه احسان نیز به‌تنهایی موجب رفع مسئولیت نیست؛ زیرا حسن‌نیت، بدون احراز مصلحت واقعی کودک، مانع تحقق ضمان نخواهد بود. از این‌رو، تشخیص دقیق مصلحت یا مفسده، مرز میان احسان مشروع و احسان زیان‌بار را مشخص می‌کند و مبنای ارزیابی تقصیر را در فقه امامیه و حقوق مدنی روشن می‌سازد. براین اساس، نظام مسئولیت مدنی ولی قهری در ایران، در صورت اصلاح و تبیین دقیق این مبانی، می‌تواند به الگویی نزدیک به حقوق فرانسه و مسئولیتی حمایتی و کارآمد برای صیانت از کرامت و مصالح کودک تحول یابد.

ملاحظات اخلاقی

پیروی از اصول اخلاق پژوهش

نویسندگان تأکید می‌کنند که کلیه اصول اخلاقی در انجام و انتشار این پژوهش رعایت شده است. این موضوع توسط تمامی نویسندگان تأیید شده است.

عدم سوء رفتار علمی

مواردی مانند جعل داده‌ها، تحریف نتایج، سرقت ادبی و هرگونه رفتار غیراخلاقی دیگر در این پژوهش به‌طور جدی پرهیز شده است.

مشارکت نویسندگان

تمامی نویسندگان به‌صورت مساوی در طراحی پژوهش، نگارش مقاله و ویرایش نسخه‌های نهایی مشارکت داشته‌اند.

تعارض منافع

نویسندگان عدم وجود تعارض منافع (Conflict of Interest) را در ارتباط با این پژوهش اعلام می‌کنند. به عبارت دیگر، هیچگونه منافع مالی یا شخصی که بر نتایج تحقیق تأثیرگذار باشد، وجود نداشته است.

حامی مالی

این پژوهش بدون دریافت هرگونه حمایت مالی از سازمان‌های دولتی، تجاری یا غیرانتفاعی انجام شده است.

سپاسگزاری

نویسندگان مقاله، از کلیه افرادی که در فرایند نگارش مقاله از ایشان حمایت معنوی کردند، قدردانی می‌کنند.

منابع

- ابن منظور، محمد بن مکرم (۱۴۱۴ هـ.ق). *لسان العرب*. بیروت: دارالفکر.
- امرالله‌ی نیا، مهدیه، حبیبی تبار، جواد، و هدایت نیا گنجی، فرج‌الله (۱۳۹۹). خاستگاه‌های خسارت معنوی ناشی از کودک‌همسری در فقه امامیه و حقوق موضوعه ایران. *مجله مطالعات فقهی حقوقی زن و خانواده*، ۳(۵)، ۷-۲۷.
- آهنی، بتول، امامی، اسدالله، برزوئی، عادل، گرجی، ابوالقاسم، قاسم‌زاده، عباس، عراقی، سیدعزت‌الله، صادقی، محمود، صفایی، سیدحسین، و حمیدزاده، احمد (۱۳۸۴). بررسی تطبیقی حقوق خانواده. تهران: نشر دانشگاه تهران.
- حسین‌آبادی، امیر (۱۳۸۵). بررسی و تحلیل ماده ۷ قانون مسئولیت مدنی. *مجله تخصصی الهیات و حقوق پژوهش‌ها*، ۲۰(۲)، ۳-۳۴.
- دهخدا، علی‌اکبر (۱۳۸۸). فرهنگ دهخدا. تهران: دانشگاه تهران.
- سیاه‌بیدی کرمانشاهی، سعید، بهرام‌پوری، رسول، و کوهستانی، محسن (۱۳۹۹). تحلیل فقهی حقوقی کودک‌همسری در پرتو انتقادات وارد بر آن. *نشریه زنان و خانواده*، ۱۵(۵۲)، ۱۴۹-۱۶۵.
- صادقی‌مقدم، محمدحسن، صادقی، محمد، و امیری سرارودی، سیدرضا (۱۳۹۵). ماهیت و جایگاه عقد نکاح در میان عقود معاوضی و غیر معاوضی. *مجله آموزه‌های فقه مدنی*، ۸(۱۳)، ۵۳-۷۸.
- صادقی، صابر، فرحزادی، رحمت، و امیدی، جبرئیل (۱۴۰۲). کودک‌همسری از منظر فقه و حقوق و راهکارهای پیشگیری از آن از منظر حقوق کیفری. *مجله فقه جزای تطبیقی*، ۳(۴)، ۲۷-۴۰.
- صفایی، سیدحسین، و امامی، اسدالله (۱۳۹۲). مختصر حقوق خانواده. تهران: میزان.
- صفایی، سیدحسین (۱۳۸۷). حقوق مدنی (اشخاص و اموال). تهران: نشر میزان.
- فخارزاده، راضیه، روحانی، عباسعلی، و دانش‌پور، افتخار (۱۴۰۰). بررسی مصلحت در ازدواج ولایی کودک در حقوق ایران با رویکردی بر فقه اسلامی. *مجله مبانی فقهی حقوق اسلامی*، ۱۴(۲۷)، ۴۳-۶۴.
- فرهمند، مهناز، دانافر، فاطمه، و پورابراهیم‌آبادی، محبوبه (۱۳۹۹). واکاوی تجارب زناشویی کودک‌همسری: درهم‌آمیختگی عاطفی - فکری و بی‌قدرتی. *مجله پژوهش‌های جامعه‌شناسی معاصر*، ۹(۱۷)، ۱۱۵-۱۴۵.
- قانون حمایت از اطفال و نوجوانان مصوب ۱۳۹۹.
- کاتوزیان، ناصر (۱۳۷۲). حقوق مدنی خانواده. تهران: شرکت انتشار.
- کاتوزیان، ناصر (۱۳۷۸). الزام‌های خارج از قرارداد (ضمان قهری). تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- کاتوزیان، ناصر (۱۳۷۸). حقوق خانواده. تهران: سهامی انتشار.
- مقدادی، محمد مهدی، و جوادپور، مریم (۱۳۹۶). تأثیر ازدواج زود هنگام بر سلامت جنسی کودکان و سازوکارهای مقابله با آن. *فصلنامه حقوق پزشکی*، ۱۱(۴۰)، ۳۱-۶۰.
- موسوی خمینی، سیدروح‌الله (۱۳۸۴). *تحریرالوسیله*. تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (رض).
- نجفی، محمدحسن (۱۴۰۴ هـ.ق). *جواهر الکلام فی شرح شرایع الاسلام*. بیروت: دار احیاء التراث العربی.
- یعقوبی جویباری، فاطمه، شعبانی، محمدحسین، و میراحمدی، سید ابراهیم (۱۳۹۸). بررسی آثار و وضعیت ازدواج کودکان در فقه امامیه و حقوق ایران. *مجله پژوهش در هنر و علوم/انسانی*، ۴(۱۵)، ۶۱-۶۷.

References

- Fabre-Magnan, C. (2021). *Les obligations – Le contrat et le fait juridique*. Paris: Presses Universitaires de France.
- Gouttenoire, A. (2016). *Droit de la famille*. Paris: Dalloz.
- Gouttenoire, An., & Fulchiron, H. (2020). *La protection de l'enfant en droit français et européen*. Paris: LexisNexis.
- Malaurie, P., Aynès, L., & Stoffel-Munck, P. (2022). *Les obligations*. Paris: LGDJ.
- Starck, B., Mazeaud, H., & Mazeaud, L. (2021). *Traité théorique et pratique de la responsabilité civile délictuelle et contractuelle*. Paris: Montchrestien.
- Starck, B. (1996). *Droit civil, tome 1: Obligations - Responsabilité délictuelle*. Paris: Litec.
- UNICEF. (2007). *The State of the World's Children 2007: Women and Children - The Double Dividend of Gender Equality*. New York: UNICEF.

Jurisprudence

- Cour de cassation, 2e civ., 19 février 1997, Bulletin civil, II, n 60.
- Cour de cassation, chambre commerciale, 23 janvier 2001, n 98-10.974.